VII. ULUSLARARASI
TÜRK DİLİ KURULTAYI

I. CİLT

Uluslararası Türk Dili Kurultayı (VII: Ankara: 2012)
VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012.--
Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020.

2 c.; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları; 1345/1, 1345/2)

ISBN 978-975-17-4618-4

1. Toplantılar, Türk Dili

410

Türk Dil Kurumu Yayınları

VII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

24-28 Eylül 2012

I. CİLT

Ankara, 2020

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1345/1

VII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI
24-28 Eylül 2012
*
İnceleyiciler:
Prof. Dr. İbrahim TAŞ
Prof. Dr. Osman MERT
*
Metin denetimi:
TDK - Zehra APİŞ
*
Sayfa ve kapak tasarımı:
TDK - Fayik YANGIR
*
Baskı:
Birinci baskı: Ankara, 2020 Eylül
ISBN: 978-975-17-4618-4
*
Dağıtım:
Türk Dil Kurumu
Atatürk Bulvarı No.: 217
06680 Kavaklıdere / ANKARA
Telefon: +90 (312) 457 52 00
Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83
Genel ağ: http://tdk.gov.tr
*
©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İçindekiler

Türk İşaret Dilinde Ad Öbeği Yapısı ve İşaret Dizimi ● 15
A. Sumru ÖZSOY - Aslı GÖKSEL - Meltem KELEPİR - Derya NUHBALAOĞLU

Çok Dilli Toplumlarda Dil Karışımının Toplum Dil Bilimi Açısından Değerlendirilmesi (Afganistan-Özbek Türkçesi Örneği) ● 31
Abdullah MOHAMMADİ

Sungur Türkçesinin Sayı Sistemi Üzerine ● 39
Abdulkadir ATICI

Türkmen Musikisinin Türkmensahra Türkmenlerinin Dil ve Edebiyatını Yaşatmaktaki Hayati Rolü ● 51
Abdurrahman DEVECİ

Eski Türk Yazıtlarının Anlatı Özellikleri ● 63
Abdusalam Şükür NUH

Türkçeden Arnavutçaya Geçen Kelimelerdeki Ses Değişmeleri ● 71
Âdem BALABAN

"Dede Korkut Destanı"nda Nahcivan'la İlgili Yer İsimleri Üzerine Bir İnceleme ● 101
Adil BAGİROV

Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Yazılı Metinlerindeki Dil Bilgisel Problemlerinin Değerlendirilmesi ● 111
Adnan KARADÜZ

Türkçe ve Uygurcada Şekli Aynı Anlamı Ayrı Olan Kelimeler Üzerine Kısaca Bakış ● 125
Ahmetcan SAYRAM

"Fiil" Kavramının ve "Fiil" Kelimesinin Müteradiflerinin
Semantik Tahlili ● 133
Ahmet ISPARTA

Türkçede Önermelerin Bağlanma Şekilleri ve Tarihî Süreç İçerisindeki
Değişmeler ●159
Ahmet Şefik ŞENLİK

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Çokluk Kavramı
ve Sayı Kategorisi ● 165
Ainur MAYEMEROVA

Kırım-Tatar Edebiyatında 1970-1980 Arasındaki
Hikâye Türünün Esas Yönelişleri ● 175
Aishe DZHEMİLİYEVA

Tatar Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde
Duyguları İfade Eden Leksik Dil Unsurları ● 179
Albina TUZLU

Çin'deki Tatar Toplumu ve Dil Özellikleri Üzerine Bir İnceleme ● 185
Alfiya YUSUPOVA

Türk Sözlük Biliminde Tanımsız Bir Alan: Sövgü Sözleri ● 195
Ali AKAR

Tuva Türkçesi ile Cungarya Tuvacasının Gramatikal ve Leksik Ayraçları ● 201
Ali ILGIN

Güncel Türkçe Sözlük'te "Çocuk" Sözcük Biriminin Derlem Denetimi ● 209
Ali TAN

Uygur Türkçesindeki Ses Değişmesi Hakkında Akustik Tahlil ● 251
Alim YUSUP - Patigul MEMET

Hindi: Garip Bir Kuşun İlginç İsimleri ● 259
Asiye ATAKAN

"Söz Sanak" Bilgisayar Programı Aracılığıyla Temel Söz Varlığı Sözlüğü
Yapma ve Onun Dil Öğretimdeki Yeri ● 281
Askatbek MAMADİEV

Macarcada Mevcut Olan Eski Türkçe Kökenli Fiiller ● 291
Attila MÁTÉFFY

Karaimler Hakkında ● 297
Ayder MEMETOV

Zafer-nâme-i Emir Temür, Muhammed Ali ibn Derviş Ali Buharî Şerafe'd-dîn 'Ali Yezdî'nin Zafernâme'sinin 16. Yüzyılda Muhammed Ali ibn Derviş Ali Buharî Tarafından Yapılan Türkçe Tercümesi ● 305
Ayşe KİK

"Kalmak" Kelimesinin Etimolojisi Hakkında ● 321
Ba BATUBAYAER

Türk Dillerinde Ölü Söz Kökleri ● 325
Baba MUHARREMLİ

Türkçede İsim Cümlelerinde Nesne ● 337
Bağdagül MUSA

Türkçe ve Hırvatçada Uzamsal İlişkileri Belirten Bazı Yapıların Karşılaştırılması ● 347
Barbara KEROVEC

Türkiye Türkçesinde "-(y)AlI" Ekiyle Kurulu Zarf-Fiiller Üzerine Derleme Dayalı Bir İnceleme ● 355
Bayram ÇETİNKAYA - Özgür AY

Kars Ağız Araştırmalarında Türk Etnik Gruplarının Dil İlişkileri ● 365
Bedirhan AHMEDOV

Ali Şir Nevayi'nin Eserlerinde Oğuzca Unsurlar ● 375
Berdak YUSUF

Eski Anadolu Türkçesi Tıp Metinlerinin Daha Doğru Değerlendirilmesi İçin Bazı Öneriler ● 385
Binnur Erdağı DOĞUER

N. İ. Aşmarin'in Çuvaşça Sözlüğünün Yeni Bir Yayını Nasıl Olmalıdır? ● 391
Bülent BAYRAM

Türkçede İşteş Özne ve Müşterek Eylemler Üzerine ● 405
Celal DEMİR

Köktürkçe "Teñri Teg Teñri Yaratmış" İbaresi Üzerine ● 413
Ceval KAYA

Bilgisayar Destekli Özbek Haber Üslubunun İşlenmesi ● 417
Dilnoza KALONOVA

18. Yüzyılın Sonlarında Kazaklar ile Çing /Qing/ Hanedanı Arasındaki Kültür ve Eğitim İlişkileri ● 423
Düysenali ABDİLAŞİMULI

Eski Türkçede Bir Yer İsmi: Katun ● 431
Ebulfez AMANOĞLU

Kırım-Tatar Dili Çöl Şivesinde Soy Anlatan Terimlerin Kullanış Özellikleri ● 437
Edibe MEDZHYTOVA

Kazakça Tarım Terimleri Üzerine Bir Deneme ● 443
Elmira BAYMUKHAMBETOVA

Veli Huluflu Neşri Esasında "Koroğlu" Destanında Türk Menşeli Arkaizmler ● 449
Elza İSMAYILOVA

Türk Dillerinin Bilgisayarlı Çevirisi ve Karşılaşılan Sorunlar ● 485
Emel ALKIM - Yalçın ÇEBİ

Felsefe Dili Olarak Türkçe ● 499
Emel KOÇ

Türkçe ve "Türk İşaret Dili"nde İç ve Üst İlişkisi Kurulabilen Yer Belirtme Tümcelerinin Karşılaştırılması ● 517
Engin ARIK

Uygurca "İmerigme" Sözü Üzerine ● 527
Engin ÇETİN

Birinci Kırım-Tatar Devleti "Magna Bulgaria"nın Esas Alametleri ● 535
Enver UMEROV

Eski Türkçe "-DAçI" Ekinin Mişer Tatar Ağızlarında Kullanımı Üzerine ● 541
Ercan ALKAYA

Türkçe Sözlüklerde Çok Anlamlı Sözlük Birimlerindeki Art Zamanlı Anlam Değişme Olayları ve "Çay" Örneği● 553
Erdoğan BOZ

Yerli Sinop Ağızlarını Belirleyen Genel Özellikler ● 565
Ergün ACAR

Firdevsü'l-İkbâl'de Kip ve Kiplik Kullanımları ● 575
Ergün ALTUN

Söz Varlığı Açısından Yenisey Yazıtlarının Moğolistan'daki Yazıtlardan Farklılıkları Üzerine Düşünceler ● 601
Erhan AYDIN

Eski Türkçede Kişi Ekleri ● 615
Erhan TAŞBAŞ

Orhon Abidelerindeki Bazı Sözlere Çin Dili Açısından Bir Bakış● 625
Erkin AWGHALY

Azerbaycan Türkçesinde Kelimenin Prozodik Modelinin İki Zirveliliği Üzerine ● 633
Fahrettin VEYSELLİ

İran Türklerinde Sözlükçülük ve Problemleri ● 639
Farzaneh DOULATABADİ

Kırgızcanın Güney Sibirya Türk Dilleriyle Olan İlişkisi ● 647
Fatih ÇELİK

/I/ Türkçede Bir Ana Ses Birimi midir? ● 661
Fatih ÖZEK

Anlam Bilimsel Yaklaşımla Yabancılara Türkçe Deyimlerin Öğretimi ● 667
Fatma BÖLÜKBAŞ

Sözlüklerin Normatif Fonksiyonu Meselesi ● 687
Feride TAGİROVA

Çuvaş Türkçesindeki "+lA" Eki Üzerine ● 691
Feyzi ERSOY

Osmanlı Kültür Dilini Manzum Sözlükle Öğretmek: Lügat-i Zurefâ ve Osmanlı Yazı Dili ile Konuşma Türkçesi Ayrımına Dair Verdiği Bilgiler ● 705
Fikret TURAN

Çağdaş Türk Dünyasında Oğuz Asıllı Halkların Soyadlarının Modifikasyonu ● 713
Firengiz PAŞAYEVA - Yalçın YUNUSOV

Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarındaki Yazınsal Metinlerin Kullanım Sıklığı Açısından İncelenmesi ● 727
Funda KESKİN

Son Dönem Çağatay Şairlerinden Hoca Nazar Hüveyda'nın Şiirleri ve Şiirlerinin Dil Özellikleri ● 739
Funda TOPRAK

Türkmen Türkçesinde Askerî Terimler: Delici, Kesici, Ateşli ve Atılan Silahlar ● 753
G. Selcan Sağlık ŞAHİN

Codex Cumanicus'un İmlası: Ünsüzler ● 775
Galip GÜNER

Kâşgar Uygurları Arasında Günümüze Kadar Kullanılan Oğuzca Sözler Üzerine ● 785
Gayratcan OSMAN

17. Yüzyıl Azerbaycan Türkçesindeki Çağatay Türkçesi Ögeleri ● 791
Gızılgül ABDULLAYEVA

Rumca-Türkçe Manzum Sözlük:
Lugât-i Manzûme-i Nûriye Berâ-yı Terceme-i Lisân-ı Rûmiye ● 799
Gökhan ÖLKER

Altay Dillerindeki Çokluk Eklerinin Eski Şekilleri ● 815
Gulgayşa SAGİDOLDA

Tatar Dünyasında Dilin Durumu ve (ana/eni, ata/eti Örneklerinde) Akrabalık Adları● 827
Gulnara ZAMALETDİNOVA - Radif ZAMALETTİNOV

Tatar Halk Bilmecelerinde Kişi Adlarının Kullanımı ● 833
G. R. MÖĞTESİMOVA

Tatarlarda Aile Düşüncesine Bağlı Sözler ve Millî Gelenekler ● 839
Gulshat GALİULLİNA

Kazak ve Türkiye Türkçesinde Yansıma Kelimelere Yeni Bir Bakış ● 845
Gulsinay İSSAYEVA

Eski Türkçedekilerden Daha Eskicil Olan Çağdaş Şekiller Üzerine ● 853
Gürer GÜLSEVİN

Türk Dillerinde Yansımalar ● 861
Gülnaz YAGAFAROVA

Nehcü'l-Ferâdîs'te "Taḳı" ● 867
Gülsel SEV - Hüseyin GAMSIZ

Atasözleri Arkaik Sözlerin Dil Hafızası Gibidir ● 893
Gülzade ABDULOVA

Türkiye'de ve Japonya'da Dil Politikası Uygulamaları ● 913
Gülzemin Özrenk AYDIN

Argo ve Argolaşma ● 929
Günay KARAAĞAÇ

Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni Bir Bakış ● 937
H. İbrahim DELİCE

Macaristan Kuman-Kıpçaklarından Kalan Bir Sayışmaca Üzerine
Dil Bilimsel Açıklamalar ● 955
Hakan AYDEMİR

Bilim Dilimizdeki Yabancılaşma ● 969
Hamza ZÜLFİKAR

Türk Dilinin Oğuz (Batı), Kıpçak (Kuzey) ve Çağatay (Doğu)
Gruplarında Tekrarlama (Frequentatıf) Fiilleri ● 983
Hülya SAVRAN

Dilde Kalıplaşma ● 995
Hürriyet GÖKDAYI

Ignácz Kúnos'un Kırım Tatarcası Folklor Metinlerindeki
Tasvir Fiilleri Üzerine ● 1009
Imre BASKI

Metin Dil Bilimi Verileri Işığında İstiklal Marşı'nı Yeniden Okumak ● 1029
İlker AYDIN

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Teklik III. Şahıs Çekiminde Görülen {-n}
Biçim Birimi ve İşlevi ● 1047
İlknur KARAGÖZ

Türkiye Türkçesindeki İsimleri Karşılamada Kırgız Türkçesinin -oo / -uu Ekinin Kullanılması Üzerine ● 1057
İbrahim ATABEY

Osmanlı Türkçesinden Slav Dillerine Geçen Türkçe Kelimeler ve Abdullah Şkalyiç ● 1067
İrfan MORİNA

Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Dil Bilgisel Açıdan Birleşik Kelimeler Sorunu ● 1077
İrina SARAİVANOVA

Kosova Türklerinde Kişi Adları Hipokoristikleri ● 1083
İsa SÜLÇEVSİ

Bilgisayarlı Dil Bilimi Araştırmalarında Veri Tabanı, Algoritma, Akış Diyagramları ve Programlama ● 1089
Kerim SARIGÜL

Codex Cumanicus'taki Türkçe Malzemeye Ait Alfabe ve İmla Özelliklerinin Karşılaştırmalı Tahlili ● 1105
Kutluay ERK

Türkçede "-DAn biri" Yapılı Kelime Grupları Üzerine ● 1117
Leylâ KARAHAN

Ermeni Harfli Kıpçakçada "-mA bol-" Yeterlilik Yapısı ● 1125
Lütfiye GÜVENÇ

Klasik Dönem Osmanlı Ziraat Eserlerinde Kullanılan Ziraat Terimleri ● 1133
M. Bedizel Zülfikar AYDIN

Türkçe Organ İsimlerinin Kökeni Üzerine ● 1143
Mağfiret Kemal YUNUSOĞLU

Çağdaş Sırp Dilinde Türkçe Alıntıların Anlam Bilimsel-Türevsel Analizi ●1153
Marija ĐINĐIĆ

Papaz Gjuro Adam Büttner'in Türkçe Mirası ● 1161
Marta ANDRİĆ

Türk Lehçelerindeki Deyimlerin Karşılaştırmalı Yöntemlerle Araştırılmasında Kültürel Dil Biliminin Önemi ● 1169
Mayrambek OROZOBAEV

İki Dillilik ve Sözcük Bilimi Açısından *Çingeneler* Romanı ● 1175
Mediha MANGIR

İki Dilli ve Tek Dilli Çocukların Türkçe Sözlü ve Yazılı Metinlerindeki Sözcük Zenginliği ● 1191
Mehmet Ali AKINCI

Aybastı Ağzında "Çarık" ile İlgili Kelimeler ● 1203
Mehmet AYDIN

Türkçede Kişi ve Sayı Özelliklerinin İşlemlenmesi:
Bir Olaya İlişkin Beyin Potansiyelleri (OİP) İncelemesi ● 1207
Mehmet AYGÜNEŞ - Itır KAŞIKÇI - Özgür AYDIN - Tamer DEMİRALP

Türkçeden Kafkas Dillerine Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları ● 1227
Mehmet ÖZEREN

Kırım-Tatar Dilindeki Sohbet Tarzının Hitap Hususiyetleri ●1253
Ediye MEMETOVA

Anlam Bilimi Çerçevesinde "Ötekileştirme" İşlevi Yüklenen "Türk" Kelimesinin Batı ve Doğu Edebiyatlarında Kullanımı ● 1259
Mesut ÇETİNTAŞ

Tanrı Kelimesi Üzerine ● 1283
Mesut ŞEN

Anadolu Ağızlarında Kullanılan Dışlık (Barış, Huzur vb.) Kelimesi Hakkında ● 1299
Mevlüt GÜLTEKİN

Felsefi Şiir Sanatının Sembolik Dili Hakkında ● 1305
Metanet ABDULLAYEVA

Salar Türkçesinde Fiillerin Emir Kipinin Kökeni Üzerine Bir Araştırma ● 1313
Minawaer AIBIBULA

Türkçeye Yabancı Dillerden Geçen Kelimelerde Algısal Ünlü Türemesi ● 1323
Mine KILIÇ - Mehmet Akif KILIÇ

Dilimizin Fonolojik Açıdan Gelişen Bir Dil Olduğunun İşaretlilik Teorisiyle Kanıtlanması ● 1333
Molla Niyaz TURNİYAZİ

Orta Çağ Azerbaycan-Türk Tercüme Metinlerinin Dili ●1345
Mohsun NAGİSOYLU

Özbek Türkçesinde Konuşmanın Cinsiyet Özelliklerini
Araştırma Sorunları ● 1359
Muhabbat KURBANOVA

Ut- / Uduz- Fiilleri Üzerine Bir İnceleme ● 1363
Muhammed ÇİTGEZ

Hamzaname'nin Okunma Coğrafyası ● 1395
Muhammet YELTEN

Manzum Fetvaların Dil Özellikleri ● 1457
Muhittin ELİAÇIK

İşlevsel Dil Bilimi Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine ● 1471
Muhsine BÖREKÇİ - Yusuf TEPELİ

Baburname ve Türk Dili ● 1483
Mukadder GÜNERİ

Daśakarmapathaavadānamālā İsimli Eserin Eski Türkçenin
Söz Varlığına Katkıları ● 1491
Murat ELMALI

Eski Uygurca "Altı Dişli Fil" Hikâyesinin Metin
Dil Bilimsel Yaklaşımla Çözümlenmesi ● 1517
Murat ELMALI - Fatma BÖLÜKBAŞ - Ahmet Naim ÇİÇEKLER

Başkurt Türkçesinde İkilemeler (Hendiyadyoinler) ● 1535
Murat ÖZŞAHİN

Yabancı Uyruklu ve Türk Soylu Bireylerin Türkiye Türkçesini Öğrenirken
Kullandıkları Dil Öğrenme Stratejileri Arasındaki Farklılıklar ● 1553
Murat ŞENGÜL

Codex Cumanicus'un İmlası II: Yuvarlak Ünlüler ● 1567
Mustafa ARGUNŞAH

Türkçe ve Farsçadaki Ortak Fiiller Üzerine ● 1579
Mustafa BALCI

"FİİL" KAVRAMININ VE "FİİL" KELİMESİNİN MÜTERADİFLERİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

Ahmet ISPARTA[1]

Bu çalışmanın amacı, 'fiil' kavramının ve günümüz Türkçesinde 'fiil' kavramını içeren müteradif kelimelerin anlam içeriklerini ve bu müteradif kelimeler arasındaki kullanış farklarını tahlil etmektir.

İsim ve edatlar ile birlikte üç asli kelime sınıfından biri olan fiil, isimden farklı olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş ve olumsuzluk kategorilerini içerir (İmer vd. 2011: 126). Asıl söz birimi olan 'cümle'de, isim, üzerine konuşulan ve 'değişmeyen' unsur olan 'fâil'i; 'fiil', fâil hakkındaki 'değişim'i anlatır. Bu yaklaşımın temeli Aristoteles'e dayanmaktadır. Aristoteles [MÖ 384-322] cümlede, bir konu kısmı ve o konu hakkında söylenen bir yenilik olmak üzere iki kısım bulunduğunu düşünmekteydi. Konudan kasıt, zaten bilinen, durağan, mevcut ön durumdur. Buna bugünün anlayışıyla aşağı yukarı *özne* denebilir. Bu özne ya da konu (*thema*; nahivde, haber cümlesinde *mübtedâ*) durağan ve bilinen unsurdur ve (çoğunlukla) isim türü bir kelimeyle gösterilir. Öbür yandan, bu *konu*, ancak hakkında yeni bir şey söylendiği, bir fikir beyan edildiğinde ilgi çeker. İşte konu hakkındaki bu fazla/yeni bilgiyi (*rhema*; nahivde, haber cümlesinde *haber*) de bize *fiil*, yani hareket, değişim verir. Aristoteles'e göre dünya hakkında bir şey söylemek, doğru ya da yanlış değeri olacak herhangi bir şey söylemek, ancak cümlenin kurulmasıyla mümkündür (Erkman Akerson [2]2007: 227).

Bir kelime sınıfı olarak fiil, dil çalışmalarında genellikle bir *iş, hareket, oluş* ve *kılış* bildiren kelime olarak, *anlam* açısından tarif edilmiştir. Misal teşkil etmesi açısından birkaç fiil tarifi şöylece sıralanabilir:

"Fiiller ***hareketleri***[2] *karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini de tabiî geniş mânâsı ile kullanıyor ve nesnelerin zaman ve mekân içindeki her türlü* ***oluş*** *ve* ***yapışları*** *veya olmayış ve yapmayışları karşılığı olarak alıyoruz.*

---

[1] İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü, ahmet_is@yahoo.com

[2] Vurgular bize ait.

Kâinatta bir nesne, bir de hareket vardır. İşte, nesne dışında her türlü hareketi karşılayan kelimeler olarak fiiller nesneleri karşılayan isim cinsinden bütün kelimeler karşısında apayrı bir yer işgal ederler." (Ergin [4]1972: 206).

"Eylem, varlıkların yaptıkları ***işleri***, ***devimleri***, ***kılışları*** *ya da onlarla ilgili* ***oluşları***, *yargıları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüktür."* (Gencan [2]1971: 229).

"Şimdiye kadar gördüğümüz kelimeler, ya canlı veya cansız varlıkların adları, ya varlıkları niteleyen veya belirten adlar, ya da cümlelerde bütün bu adların elçileri olan kelimelerdi. O kelimeler addırlar, ***hareket*** *anlatmazlar. Oysa ki dilde, bir de, varlıkların yardımını istiyen, onların yardımıyla* ***hareket, oluş, kılış*** *-kısaca eylem- anlatan kelimeler de vardır ki bunlara fiil diyoruz. (...) Bu duruma göre, fiili şöyle tanımlayabiliriz: Fiil, varlıkların yaptıkları* ***işleri*** *zamana, tarza ve şahsa bağlayarak anlatan kelimelerdir."* (Ediskun 1963: 170).

"Bir ***kılış****, bir* ***durum*** *veya oluşu, toplu bir deyimle* ***olup biteni*** *(procés) anlatan kelimeye fiil adını veririz. (...) İfade ettikleri olup bitenin niteliğine göre fiilleri adlandırırız. Onları* ***kılış*** *fiilleri (verbe d'action) almak, taşımak, kazmak;* ***durum*** *fiilleri (verbe d'état) yatmak, susmak, beklemek;* ***oluş*** *fiilleri (verbe devenir) doymak, uzamak, kararmak diye ayırdederiz."* (Banguoğlu [2]1986: 408).

"Bir ***kılışı****, bir* ***oluşu*** *veya bir* ***durumu*** *anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: yazmak, yazmamak, koşmak, koşmamak (kılış), sararmak, büyümek (oluş), susmak, susmamak, durmak (durum) vb."* (Korkmaz 1992: 61). *"****Kılış fiili:*** *Cümlede yüklemin gösterdiği işin* ***yapma*** *niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini gösteren fiil: al-, bil-, getir,- derle-, düşün-, kaz-, yaz-, taşı- vb."* (Korkmaz 1992: 102). ***"Oluş fiili:*** *Cümlede yüklemin gösterdiği işin* ***olma*** *niteliği taşıdığını, yapana yöneldiğini belirten fiil: bulun-, gel-, doy-, piş-, büyü-, toplan- vb. Karşıtı kılış fiilidir."* (Korkmaz 1992: 114).[3]

"Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, ***iş*** *ve* ***hareket*** *bildiren önemli sözlerdir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü* ***oluş, kılış, kılınış*** *ve* ***durumları*** *bildirirler."* (Korkmaz 2003: 527).

"Bir ***kılış, oluş*** *veya* ***durumu*** *anlatan kelime türü. (...) Fiiller ayrıca kılış ve oluş fiili şeklinde de sınıflandırılır."* (Topaloğlu 1989: 71). *"****Kılış fiili:*** *(Fr. Verbe d'action; karşıtı oluş fiili) Anlatılan işin* ***kılma, yapma*** *niteliği taşıdığını belirten fiil. Ör. almak, taşımak, yürümek, düşünmek."* (Topa-

[3] Tarifte bahsi geçmekle birlikte *durum fiili* eserde yer almamaktadır.

loğlu 1989: 100). *"**Oluş fiili:** (Fr. Verbe devenir; karşıtı kılış fiili) Anlatılan işin **olma** niteliği taşıdığını belirten fiil. Ör. doymak, kararmak, uzamak, uyumak"* (Topaloğlu 1989: 114).

Görüldüğü üzere eldeki fiile ilişkin tarif cümlelerinin büyük bir kısmı fiilin bizâtihî kendisinden, mâhiyetinden değil, onun tezâhür etme şekillerinin birkaçından hareketle kurulmuştur.[4] Bu tür tarifler, tarif tekniği açısından ***resmî (eksik) tarif*** sınıfına dâhil edilebilir. Mantık ilmi açısından bir şey üç şekilde tarif edilebilir. Bunlar, ismî tarif, resmî (eksik) tarif ve haddî (tam) tariftir. ***İsmî tarif***, lâfzın delâlet ettiği şeyin mâhiyetini değil lâfzın konulduğu şeyi açıklar: *"Leys, aslandır."* gibi. ***Resmî (eksik) tarif***, isimlenenin (müsemmânın) lâzımını / arazını açıklar: *"Gülen canlı"* gibi. ***Haddî (tam) tarif***, isimlenenin (müsemmânın) mâhiyetini açıklar: *"İnsan, konuşan canlıdır."* gibi. (İsmail Hakkı Bursevî 2011: 259). Yukarıda örnekleri verilen tariflerin hemen hepsinde, fiilin zâtı/kendisi değil, fiilin aslî olmayıp tâlî vasfı sayılabilecek, dolayısıyla da arazı[5] olan tezâhür şekillerinden birkaçı esas alınmıştır. Bu, *"Mevsim nedir?"* diye soran birine *"Meselâ ilkbahar ve sonbahar mevsimdir."* diye cevap vermeye benzemekte ve (aynen fiil tariflerinde olduğu gibi) eksik bir tarif yapılmış olmaktadır, zira hem mevsimin tezahür biçimleri eksik verilmiş, hem de mevsimin bizatihi kendisi tarif edilmemiştir.

Bu çalışmada, öncelikle, dil çalışmalarında yukarıda izah edilmeye çalışılan yönlerden eksik bulunan fiil tarifini daha sağlam bir zemine oturtabilmek, daha yetkin bir fiil tarifi kurabilmek için fiilin mahiyeti, ne olduğu ele alınacaktır. Fiilin mahiyetini esas alarak kurulmuş efradını cami, ağyarını mâni bir *haddî tarif* gerek dil çalışmaları gerekse hem dilin verimlerini sıklıkla kendilerine hareket zemini olarak almaları hem de *fiil* kavramının bu sahalardaki asli konumu açısından hukuk, felsefe, ilahiyat, biyoloji, antropoloji, sosyoloji, gösteri sanatları (tiyatro, sinema vb.), iletişim, psikoloji gibi sahalarda da önem kazanmaktadır.

Bir meseleyi anlamanın yollarından biri mahiyetini sorgulamak ise, bir

---

[4] Fiilin anlam ya da mahiyet açısından değil de şekil bilgisi açısından tarif edildiği iki kaynak Vardar vd. (2002: 97) ile İmer vd.nin hazırladıkları dil bilimi adlandırmaları sözlükleridir. Bir örnek olmak üzere: *"Biçimbilimsel olarak kişi, sayı, zaman, kip, görünüş, olumsuzluk ulamları ile çekilen ulama bağlı olan birimlerden biri. Örn. Köküne kip, görünüş ve kişi ekleri eklenmiş olan gel-ebilir-im sözcüğünde, gel biçimi bir eylemdir. Geleneksel dilbilim yaklaşımlarında, eylemler bir hareketi belirten sözcükler olarak anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar."* (İmer vd. 2011: 126).

[5] **Araz**: Kendi kendine var olmayıp görünmesi için bir asla, bir cevhere muhtaç olan şey (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 162[b]).

diğer yolu da o kavram içeriğini farklı bağlamlarda ifade edebilen müteradiflerini, kullanıldıkları bağlamlar çerçevesinde anlamaya çalışmaktır. Çalışmada ikinci olarak ele alınacak mesele, günümüz Türkçesinde fiil kavramına müteradif olarak kullanılan öbür kelimelerin tarifleri, kullanıldıkları bağlamlar ve birbirlerine kıyasla farkları olacaktır.

İncelemenin ayrıntılarına girmeden önce, aşağıda fiilin mahiyetiyle temas hâlindeki bazı soruları gündeme getirmek istiyoruz. Burada cevaplarına ulaşmaya çalışmaktan ziyade fiilin mahiyetini tespit etmenin (ya da edememenin) ne değerde öneme sahip olduğunu hissetmek için listeleyeceğimiz soruların aynı zamanda eldeki fiil tariflerine istinat ederek çözülüp çözülemeyeceğini de düşünmek gerekmektedir.

1. Bir kişi, kendisine emredildiği kadarından fazlasını yaptığında, yine kendisine emredilen işi / fiili mi gerçekleştirmiş olur? Yani, fiilin sınırları nerede başlayıp nerede bitmektedir. Böyle durumlarda, muhataptan yapması istenilen fiil için verilecek karşılığın hükmü ne olacaktır? Yapılması istenen iş/fiil için ayrı, fazladan yapılan kısım için ayrı karşılık mı verilecektir, yoksa da fazlasıyla birlikte yapılması istenilen iş kapsamında olduğuna hükmedilip tek bir karşılık mı verilecektir? (Mesela imtihan kâğıdına hocasının sorduğundan fazlasını yazan öğrenci, patronunun istediğinden fazla çalışan işçi vb.)

2. Belirli vakitlerde gerçekleşmediği takdirde gerçekleşmiş sayılmayan, yani gerçekleşmesi vakit şartına bağlı fiillerden hareketle fiil-vakit ilişkisi hakkında neler söylenebilir? İbadetler bahsinde söz konusu edilen herhangi bir fiilin *kaza*sı, o fiilin kendisi midir? İki fiilin varlık felsefesi açısından var oluş biçimi eşit midir?[6]

3. Bir fiilin kendisini icra etmekle, o fiili *taklit* olarak icrâ etmek arasında var oluş biçimleri açısından fark var mıdır? Mesela tezgâhtan bir malı gerçekten çalmakla, tiyatroda o malı çalma fiilini *oynamak/canlandırmak* aynı şey midir? Taklit edilen fiil ile o fiilin bizatihi kendisi arasındaki ilişkiyi nasıl anlamalıyız?[7]

4. Bir fiili *tekrar etmek* ne demektir? Bir fiili tekrar yaptığımızda/icra ettiğimizde *aynı* şeyi mi yapmış oluyoruz? Buradan hareketle, bir fiili (mese-

---

[6] *Kaza*, zamanında edâ edil(e)memiş bir borcun makul bir misliyle ödenmesi anlamına gelir. Hanefî fukahâsınca kaza edilen namaz, zamanında edası istenen namazın *aynı değildir*, sadece onun misli ve *benzeridir* (Pala 2009: 334).

[7] Bu mesele, sanatta tabiatın taklidi ve temsili (*mimesis*) bağlamında yüzyıllarca tartışılmıştır. Ayrıca, *oyun* kavramının, *fiil* kavramıyla ilişkisini, mukayesesini felsefi açıdan yapan şu çalışma da çok değerlidir: Johan Huizinga: *Homo Ludens* Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme: Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, [3]İstanbul ٢٧٢ ,٢٠١٠ s. "Ayrıntı Yayınları: ١٢٣, İnceleme dizisi: ٢١٤"

la bir müzik eserini sazla çalmayı) gerçek hayatta tekrar etmek ile mesela CD çalar gibi bir oynatıcı marifetiyle tekrar etmek aynı şey midir?[8]

5. İnsan, fiili icra esnasında mı *fâil* sıfatını kazanır, fiili icra ettikten sonra mı? Bu bahis, mesuliyet, mükâfat ve ceza, hukuk ve ahlak açısından önemlidir. Şu özdeyiş, bu konuda bize bir fikir verebilir: *"Ahlak insana bir suçu işlemeden önce hesap sorar, hukuk işledikten sonra."*

6. Fiil-makine ilişkisi ve eskiden insanların icra ettiği bir fiili şimdi makinenin icra etmesi yeni meseleleri gündeme getirmiştir. Mesela televizyondan yahut radyo aracılığıyla *Kur'an* okumak, gerçekten *Kur'an* okumak mıdır? Bu konu, İslam âlimlerince tartışılmıştır.[9]

7. Bir kişi, başkasının yaptığı bir işin faili olabilir mi? Mesela yapmakla mükellef olduğu bir fiili ücret mukabili bir başkasına icra ettirecek olursa, yine de o fiilin faili sıfatını kazanmış sayılır mı?

8. Müştereken icra edilmesi gereken fiillerde failin durumu ve mesuliyet payı ne olacaktır?

Bu ve bunun gibi fiilin mahiyeti ve fiil-fail bağlantısı ile ilişkili sorular, ancak fiilin mahiyeti tespit ve tarif edildiğinde cevaplanabilecektir.

Yukarıda dil çalışmalarından örnekler verilen fiil tariflerinde, fiilin tezahür ediş biçimlerinden hareket edildiğine değinilmişti. Oysa fiil, isimden (ya da cümlede özneden/failden) farklı olarak bir *değişim*i dile getirir. Bu sebeple fiili, *değişim* üzerinden anlamaya ve anlatmaya çalışmak yerinde olacaktır.

*Değişim*in, dolayısıyla *hareket*in ne olduğunu anlamaya çalışan disiplinlerden en mühim iki tanesi felsefe ve hukuktur. Felsefe hem varlığı hem insanı anlamlandırabilmek, hukuk ise insan ile fiilleri arasında mesuliyet ya da mükellefiyet bağını kurabilmek amacıyla bu sorgulamaya girişmiştir. Her iki disiplin de kendisini *dil* zemininde var edebildiği için (zira kimi nazariyelere göre düşünce, dil ile özdeştir; hukuk ise kurallarını topluma dil aracılığıyla vazeder) neredeyse bir dilci hassasiyetiyle çalışmışlardır. Dil çalışmalarının, bu iki disiplinin verimlerine ve ele alınan konuya sunabilecekleri yeni bakış açılarına müstağni kalabilmesi mümkün değildir. Burada öncelikle felsefe sahasında *değişim* ve *hareket* olguları hakkında yapılan değerlendirmelere,

---

[8] Bu mesele, özellikle teknolojik kayıt cihazlarının icadı ve yaygınlaşması ile bir kereliğe mahsus meydana getirilen ve bundan dolayı *biricik* vasfını haiz sanat eserinin tekrarlarının/kopyalarının sanat eseri meydana getirme fiili üzerinde oluşturduğu değişim üzerinden tartışılmıştır. Bu konuda özellikle bak. Walter Benjamin: "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı", *Pasajlar*: Çeviren: Ahmet Cemal, İstanbul 2012, 295 s. "Yapı Kredi Yayınları"

[9] Mesela bk. Ali Rıza Sağman: *Hz. Kur'an Radyo'da Okunabilir mi?*: İstanbul 1950, 208 s.

konuyla temas ettiği kadarıyla değinilecektir.

Felsefede *değişim* ve *hareket* iki ayrı başlık altında incelenen iki ayrı meseledir. Felsefe, bu iki kavramın ayrımını şu şekilde yapar: *"Etrafımıza baktığımız zaman bir şeyin devamlı aynı olduğunu görürüz. Zaten o şey değişirse, biz onu artık aynı şey olarak kabul etmeyiz, ama belli bir zaman geçtikten sonra aynı şeyde bazı değişmeleri algılarız. O şey değişmiştir, ama yine de aynı şeydir. Meselâ kullandığım kalem aynı kalemdir, bunu biliyorum, zira rengi aynı, belki şekli de aynı diyebilirim, ama kendisinde bazı değişmeler olduğunu da görüyorum. Dikkat edilirse burada felsefî yönden bir problem vardır. Bir şey değişmişse bir sene öncekinden farklı bir şey olmuştur. O hâlde, o şey artık aynı nesne değildir, fakat biz ona aynı nesne gözüyle bakıyoruz. Yani yine de aynı şeydir diyoruz. Hâlbuki hem değişmek hem de aynı şey olarak kalmak mantık yönünden mümkün değildir. Bu durumu biraz daha genel bir şekilde açıklayabiliriz. Bir nesne iki ayrı anda değişik görününce bir değişme olduğunu söyleriz. Eğer bu değişme yer itibariyle olursa* ***hareket*** *meydana gelir, ama nesnenin niteliklerinde bir hareket olursa o zaman* ***değişme*** *olur."* (Açıkgenç 1986: 63).

Değişim ve *hareket* hakkındaki fikirlerin kaynağı durumundaki Aristoteles'e göre bu ikisi şu şekilde gerçekleşir: Değişmeyi yüklenen bir dayanağın olması şarttır. Öyleyse, değişmeye uğrayan bir nesne de vardır. Değişmeden sonraki durumunu o nesne bi'l-kuvve (*potantially*) haiz idi, ama değişmeden sonra bi'l-fiil (*actually*) o durum içerisine girmiş oldu. Her değişme, kendi dışında bazı sebeplere muhtaç olduğunu gösterir. Buna dayanarak Aristoteles, bu sebeplerin kaç sınıfta toplanabileceğini inceleyip kendi sebep nazariyesini[10] ileri sürmüştür (Açıkgenç 1986: 63-64).

Aristoteles'e göre *hareket* genel olarak ikiye ayrılır: *Oluş* ve *yok oluş* (*kevn ü fesâd*). Bu genel ayrımdan sonra, değişmede olan hareketler gelir. Bunlar da üç çeşittir.

a) Nitelikte hareket

b) Nicelikte hareket

c) Mekânda hareket

Bunlardan *değişme*yi nitelikte ve nicelikte hareket sağlar. Mesela bir cismin renginde veya boyunda veya uzunluğundaki değişme gibi. Bütün bu hareketlerde zaman ve mekân kavramları önceden var sayılır (Açıkgenç 1986: 64).

---

[10] Fiilin mahiyetini ve fiil-fail bağlantısını anlamak için anahtar kavramlardan biri olan sebep ve sebep türlerine, konunun sınırlarını aşacağı düşüncesiyle şimdilik temas etmekle yetinilmektedir.

Değişim fikrinin felsefe açısından doğurduğu mesele şudur: Madem her şey değişir, öyleyse hiçbir şey aynı kalmaz ve mantıken sonuçta hiçbir şey kendi olarak kalmayacağı için tanınmaz, o hâlde bir şeyin zaman içerisinde kendisi olduğunu nasıl biliriz ve nasıl tanırız? Bu soru şöyle cevaplanır: Her şeyde değişmeyen bir mahiyet, bir öz vardır. Bu, *cevher*dir. Dolayısıyla cevher, değişmeyi yüklenen şeydir, fakat kendisi değişmeyendir. Her nesnede değişmeyen, sabit kalan bir öz vardır. İşte cevher, bu değişmeyen özdür. Eğer her nesnede böyle değişmeyen bir öz olmasaydı, o nesne değişme neticesinde tamamen başka bir nesne olacağından, artık ona aynı nesne denemeyecekti. Buna göre, mesela Ali'nin saçı, sesi, boyu, kilosu değişebilir, fakat bunlara rağmen o şahıs yine Ali'dir, zira ondaki Alilik özelliği (cevheri) değişmemiştir. Biz, bu özellik vasıtasıyla onun Ali olduğunu anlarız.

Cevher değişmez, fakat cevherin sahip olduğu ilintiler (nitelik, nicelik gibi arazlar) değişir. Buna göre, cevherde hareket olmaz, sadece ilintilerinde hareket olabilir. Bu hareket, bi'l-kuvvenin bi'l-fiil tahakkukunu netice veren bir gelişmedir. Eğer bu gelişme yeni bir cevheri meydana getirirse *kevn* (oluş), bir cevherin yok olması şeklinde olursa *fesâd* (yok oluş), bir nitelikte meydana gelirse *değişme*, nicelikte olursa *artma* veya *azalma* olur. Mekânda olan bir gelişme ise *mahallî hareket* olur. Mahallî hareket, en temel ve en genel harekettir (Açıkgenç 1986: 64).

Burada sayılan değişim ve hareket ayrımına ilâveten, varlık hakkında en temel on niteliği ifade eden *kategoriler nazariyesini* de dikkate almak gerekmektedir, zira *fiil* ve *hareket*, on asıl kategoriden (Osm. *mâkulât*) biridir. Kategoriler, isimlendirilmesi mümkün olan çeşitli varlıklar hakkında tasdik edilebilen en genel yüklemlerdir. Aristoteles, on asli kategoriyi şöyle sıralar: Cevher, nicelik (*kem*), nitelik (*keyfe*), görelik (*izafet*), nerelik (*eyne*), zaman (*metâ*), durum (*vaz'*), sahip olma (*mülk*), etki (*fiil*) ve etkilenme (*infial*) (Çapak 2004: 108-109).

Buna göre *fiil*, başkasına etki ederken, nesnenin etken (*fail*) olmasıdır; yanma fiili esnasında ateşin yakıcı ve sıcak olması, *yakıyor, kesiyor* gibi. Diğer bir ifade ile *fiil, cevherde mevcut olan şeyin kendisinin dışında olan bir şeye etki yoluyla nispet edilmesidir*. Fiil kategorisinin var olabilmesi için her şeyden önce etkilenebilen bir şeyin olması gerekir (Çapak 2004: 123).

İnfiâl ise, fiilin (etkinin) karşıtıdır; yani suyun ısınması, soğuması, siyahlaşması ve beyazlaşması gibi nesnenin sürekli başka bir şeyden etkileniyor olmasıdır. Isınma, ısıdan; siyahlaşma da siyahtan farklıdır, çünkü ısı ve siyahlık, tasavvurunda başka şeye bağlanmaya ihtiyaç duymayan niteliklerdendir. *İnfiâl*, bir cevherin bir şeyden başka bir şeye veya bir hâlden başka bir hâle

geçmesi şeklinde gerçekleşir. Her infialin mutlaka bir fâili vardır. Kısacası, infial *değişiklik* demektir. Etkilenme ve değişimin olması, *nesne*nin bir durumdan başka bir duruma intikal etmesidir (Çapak 2004: 123).

Hareket ise aşağıda belirtilen çeşitleri ile ele alınmıştır:

1. Niceliğe dayalı hareket (*hareket-i kemmiyye*):

• Cisimde madde artışı olmadan, sadece genleşerek hacminin artması (*tehalhül*)

• Cisme dışarıdan madde katılması sureti ile artışının olması (*nümüv*)

• Genleşmenin zıddına maddede büzülmenin olması, madde eksilmesi ile meydana gelen hacim küçülmesi (*zübûl'l-tenâkus*)

• Madde eksilmeden meydana gelen hacim küçülmesi (*tezâyüd*)

2. Niteliğe dayalı hareket (*hareket-i keyfiyye*)

• Üzümün kararması (*istihâle*)

• Suyun kaynaması (*tahavvül*)

• Suyun buhara dönüşmesi (*inkılâb*)

3. Konuma dayalı hareket (*hareket-i vaz'iyye*)

• Bu, kendi ekseni etrafındaki harekettir. Değirmen taşının hareketi, gezegenlerin hareketi gibi.

4. Mekâna dayalı hareket (*hareket-i eyniyye*)

Bir düzlem üzerindeki harekettir. İki kısma ayrılmaktadır:

• A. Mekâna dayalı zâtî hareket (hareket-i zâtiyye-i eyniyye)

Geminin hareketi mekânsal zâtî harekettir.

Mekânsal hareket üç kısımdır: **1.** Mekâna dayalı zâtî tabi'î hareket (*hareket-i tabîiyye-i zâtiyye-i eyniyye*): Düşen cismin aşağıya doğru hareketi gibi. **2.** Mekâna dayalı zâtî irâdî hareket (*hareket-i tabîiyye-i zâtiyye-i irâdiyye*): Canlının hareketi gibi **3.** Mekâna dayalı zâtî zorunlu hareket (*hareket-i tabîiyye-i zâtiyye-i kasriyye*): Yukarıya atılan taşın hareketi gibi.

• B. Mekâna dayalı ârızî hareket (*hareket-i ârıziyye-i eyniyye*): Geminin yolcusunun hareketi gibi (Yazıcı 2007: 242-243).

Buraya kadar söylenenleri kısaca özetlemek gerekirse:

1. Var olan her şey değişime tabidir. Bu değişime rağmen *şey*leri tanımamızı sağlayan, onlarda değişmeyen, daima aynı kalan özdür. Bu öze *cevher*

denir.

2. Şeylerin niceliğindeki ve niteliğindeki farklılıklar *değişim,* mekânlarındaki farklılıklar *hareket* olarak adlandırılır. Bahsi geçen bütün değişimler, cevherde değil, arazlarda meydana gelir. Felsefe, şeyler (eşya, cevherler) hakkındaki en genel nitelikleri *kategoriler* (*mâkulât*) başlığı altında inceler. Fiil, on asli kategoriden ikisi (*fiil-değiştiren* ve *infiâl-değişen*) olarak incelenir.

Yukarıda incelenmeye çalışılan *değişim* ve *hareket* ayrımı, dil çalışmalarında yapılan fiil tariflerinde *kılış, oluş ve durum* kelimeleri ile kendisine yer bulur. Bu tariflerde bahsi geçen ***oluş*** ve ***durum fiilleri***, *nicelik ve nitelikte görülen* ***değişim*** *kavramının*; ***kılış fiilleri*** ise ***hareket*** kavramının mukâbilidir. Bu ayrım, Osmanlı gramerlerinde şu sarih tarifle kendini göstermektedir: *"Nisbet cihetiyle masdar iki kısımdır ki lâzım ve müte'ddîdir, çünki ma'nâ-yı masdarînin be-her hâl bir fâ'ili vardır. Eğer masdarın ma'nâsı fâ'ilin hâli olup gayriye dokunmaz ise* ***lâzım*** *denilir: yatmak, uyumak gibi ve eğer masdarın ma'nâsı fâ'ilin bir işi olup gayriye dahi dokunursa* ***müte'addî*** *denilir: kesmek, yazmak gibi."* (Ahmed Cevdet Paşa ve Fuat Paşa 2000: 87).

Fâilin hâlindeki değişimi esas alan fiiller ile kendinden başkasına tesir eden fiiller arasındaki ayrım ile L. Tasnière'in *istem* (*valence*) kavramı arasında ilişki kurmak mümkündür. Bağlantılı dil bilgisinde, fiilleri, bunlara bağlantılı katılanların (*actants*) sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem (*valence*) olarak nitelendirilmektedir. Katılan (*actant*), fiilin belirttiği harekete etken (bk. *fiil* kategorisi) veya edilgen (bk. *infial* kategorisi) olarak katılan varlık veya nesnelerin her biridir. Türkçe açısından hâl eklerini alabilen bütün isimler katılan (*actant*) olarak düşünülebilir. Buna göre *istem* (*valence*), katılanlar da denilen, mecburi veya isteğe bağlı tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması şeklinde tarif edilebilir (Erdem 2006: 41; Vardar 2002: 98).

Buna göre fâilin niteliğinde/hâlinde meydana gelen ve bir *değişim*i anlatan fiiller, tek katılanlıdır ve dil bilgisi çalışmalarında *geçişsiz çatılı fiiller* sınıfında değerlendirilir. Mesela: *Ali yorgun görünüyor.*

Fiilin tesirinden etkilenen ve fiilden etkilenende meydana gelen değişimi anlatan ifadeler de tek katılanlıdır. Yalnız bunlar dil bilgisi çalışmalarında *edilgen çatılı fiiller* sınıfında değerlendirilir. (Burada *infial* kategorisini yeniden hatırlamak gerekir.): *Ev yandı. Ev satıldı.*

Failin iradî yahut değil, bir hareketi neticesi, başka bir nesneye tesir ettiği hareket fiilleri iki katılanlıdır ve dil bilgisi çalışmalarında *geçişli çatılı fiiller* sınıfında değerlendirilir. (Burada *fiil* kategorisini yeniden hatırlamak gerekir.) Mesela: *Ali topa vurdu. Güneş derimi yaktı.*

Örneklerde görüldüğü gibi *çatı* kavramı fiilin mahiyetinin dil bilgisinde temas hâlinde olduğu ve belirlediği konulardan biridir.

Fiilin mahiyetini anlama noktasında *değişim* ve *hareket* yanında şu mesele ve kavramları da dikkate almak gerekmektedir:

1. Ludwig Wittgenstein [ö. 1951] *Felsefi Soruşturmalar* isimli kitabında fiil tartışmalarının çerçevesini oluşturabilecek bir soru ortaya koyar: *" 'Kolumu kaldırdım.' gerçeğinden 'Kolum kalktı.' gerçeğini çıkardığımda, geriye ne kalır?"* Wittgenstein, bu fiilin iki farklı gerçeği işaret ettiğini düşünüyordu. Birincisi: Kolum havaya kalkıyor. İkincisi: Kolumu havaya kaldırıyorum. Wittgenstein, bu ikincisindeki fazladan gerçekliğin peşindeydi (Cengiz 2012: 51) ve buradaki cümlesiyle, kasıtlı yahut bilinçli bir şekilde yapılan fiillerin, kasıtsız yahut bilinçsiz bir şekilde yapılan fiilden daha fazla anlam içerdiğini ifade etmeye çalışıyordu. Gerçekten de bütün hareketlerimiz için aynı anlam içeriğinin geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Bu durumda sorulması gereken soru şudur: Bilinçli hareketlerin fazladan içerdiği anlam içeriği nedir? Bu soru, bizi doğrudan irade ve kasıt kavramlarına götürecektir.

İnsana ait fiillerin mahiyeti hakkında anahtar kavram *maksatlılık*tır (Searle [2]2005: 78). Maksatlılık, iki unsurdan oluşur: Fiilin kendisi (içerik) ve fiili icraya sevkeden psikolojik hâl (Searle [2]2005:78). Fiilden önce yer alan ve faili bir fiili icra etmeye sevk eden manevi saikler, icraya sevk etme güçlerindeki farklılıklara göre derecelere ayrılırlar. Bu saikler bir fiilin icrasını isteme anlamında birinci şahısta *azm, şevk, iştiyak, kasd, ...* ikinci ve üçüncü şahıslarda *emir, rica, istek …* vb. şeklinde ortaya çıkar (Aslan Demir 2008: 94). Buna göre: Mesela *odadan çıkmayı istemek*'te *odadadan çıkmak*, içeriktir; odadan çıkmaya *azmetmek*, odadan çıkmaya *niyet etmek*, odadan çıkmayı *arzu etmek*, odadan çıkmaya *karar vermek* fiilden önceki, fiili icraya sevkeden psikolojik hâllerdir. Bu hâllerin ayrımı, tasnifi ve tarifi, fiil ile fâil arasındaki bağı gösterdiği için, bilhassa hukuk ve ahlâk felsefesi açısından önemlidir.[11]

2. Bir *fiil*, çoğunlukla bir hareketler dizisinden oluşur yahut bir fiili gerçekleştirme esnasında yapıldığı düşünülen işin haricinde başka fiiller de zaruri olarak yapılmış olur. İşte bu hareketler dizisi içinde, bütün bu hareketleri kendi başlığı altında toplayan, onlara anlamını veren, onları kümeleyen hareket, yaptığımızı düşündüğümüz harekettir. Bir başka deyişle *"ne yaptığımızı düşünüyorsak, o 'iş'i yapıyor sayılırız"* (Searle [2]2005: 76). Mesela, bir öğrenci 1 çantasını *açar*, 2 defterini, kitabını ve kalemlerini çantasından *çıkarır*, 3 defter ve kitabını sıranın üzerine *açar*, 4 kendisi de sandalyeye *oturur*, 5 zaman zaman ihtiyaç duydukça sözlüğe *bakar*, 6 böylece öğretmenin verdiği *ödevleri*

---

[11] Bu konuları ele alan yetkin bir çalışma olarak bk. Paul Ricoeur: *Söz Edimleri Kuramı ve Etik*: Bursa 2000, 71 s., "Asa Kitabevi: 18".

yapar. Burada saydığımız altı kademeli fiil dizisinin tamamı, altıncı maddede yer alan *ödev yapma* fiili başlığında toplanır. *Ödev yapma* fiilini gerçekleştiren kişi, *"Ne yapıyorsun?"* diye soran bir kişiye *"Sandalyede oturuyorum."* diye cevap vermez. Burada anahtar kavram *kasıt*tır. Bu durumun hukuktaki görünümü şöyledir: *"Kasıt, yani gâye hareketleri birleştirir ve bunların tek bir hareket sayılmasını icab ettirir. Meselâ ateşli bir silah satın almak, mermi almak, atışa elverişli bir yere gitmek, nişan almak, ateş etmek, başlı başına müstakil olan unsurlardır, fakat fâilin tahakkuk ettirmek istediği gâyenin bütün bu unsurları kaynaştırdığı göz önünde tutulursa, bu istiklâli kaybederler. Şu hâlde hareket, gâî bir mefhumdur."* (Dönmezer ve Erman I. C 1959: 346).

3. İnsana has fiiller, öncelikle maddi ve manevi olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. Maddi unsur, fiilin gerçekleştirilmesi, icra edilmesidir. Manevi unsur da ikiye ayrılır: Akli unsur ve *kasıt* unsuru. Akli unsur, fiilin gerçekleştirilmesini temin edecek ön bilgileri; kasıt unsuru ise, fiilin yokluk alanından varlık alanına çıkışını tetikleyecek isteği içerir. Bu unsurların bir aradalığı, mesuliyet / mükellefiyet kavramlarının oluşumu açısından önemlidir. Searle, bu birlikteliğin laboratuvar ortamında bilinçli olarak bozulduğu bazı deneylerden bahseder. Wilder Penfield'in nörofizyoloji alanında yaptığı bir deneyde Penfield, hastanın korteksindeki hareketle ilgili bölümü elektrikle uyararak hastanın kollarını ve bacaklarını oynatmasına yol açmıştır. Hastaların tamamı buna çok şaşırmış ve hepsi de hemen hemen aynı şeyi söylemiştir: *"Kollarımı, bacaklarımı ben oynatmadım, siz oynattınız."* Yine bir başka deneyde ise hasta karanlık bir odaya alınmış ve ondan kolunu kaldırması istenmiş. Hasta isteğe uyduğunu düşünerek kolunu kaldırmış, ama sonra kolunun aslında kalkmadığını anlayıp çok şaşırmış. Bu örneklerde, niyet/kasıt, beden hareketinden ayrılmıştır (Searle [2]2005: 82-83). Şüphesiz, burada olduğu gibi, iradeden soyutlanmış hareketlere fiil denemeyecektir. Nitekim, hukuktaki *cezâî ehliyet* kavramı, fiil-irade ilişkisiyle bağlantılıdır. 18 yaşın altındaki çocuklar ve akıl sağlığı yerinde olmayanlar, kendileri için iyi ve kötü olanı birbirinden temyiz kudretine sahip olmadıklarından işledikleri fiillerden mesul addedilemezler, yahut yalnız kanunun kendilerine takdir ettiği miktarda bir ceza görürler.

4. Fiilin mahiyeti ile ilişkili, o fiili açıklayabilme ve anlamlandırabilme gücüne sahip bir başka kavram *sebeplilik* veya *illiyettir*. Yine, özellikle hukukta bir silsile hâlinde zuhur eden fiilerden hangisinin kanuni bir mesuliyeti netice verdiğini tespit açısından sebep bahsi önem kazanmaktadır. Meseleyi vuzuha kavuşturmak için şöyle örnek bir olay düşünülebilir: Faraza, bir müzenin salonu temizlenirken pencereyi silen, yeniden su almaya gittiği bir ara, bir güvenlik memuru salona giriyor. Kapının açılmasıyla oluşan kuvvetli cereyan, pencerenin kanadını harekete geçiriyor. Bu kanada da camı silenin merdiveni dayalıdır. Bu merdiven bir vitrin üzerine düşüyor, vitrinin camını

ve içerisindeki kıymetli eski bir vazoyu kırıyor. Bu suretle meydana gelen zarardan dolayı devlete karşı kim mesuldür? Pencereyi silen mi, yoksa güvenlik memuru mu yahut pencereyi temizleyeni bu iş ile görevlendiren kimse mi? Bu sorunun cevaplanabilmesi için *illet* meselesini etraflıca ele almak gerekmektedir (Honig 1936: 170).

5. Bir fiilin yokluk alanından varlık alanına çıkabilmesi için yalnızca niyet yetmez, failin, o fiilin gerçekleşebilmesi için gerekli olan asgari yeterliliklere de sahip olması gerekir. Bu yeterliliklere *kuvve* diyebiliriz. Mesela, Ankara'ya kendi arabasıyla gitmek isteyen ve giden birinin araba kullanmayı ve İstanbul'dan Ankara'ya giden yolu bilmesi gerektiği gibi. Herhangi bir fiilin mükellefiyetini bir faile yükleyebilmemiz için, failin o fiili gerçekleştirmeye muktedir de olması gerekir.

6. "Fiilin var oluş şartı kudret olduğu için, *kudret* kavramı ile izah edilmesi cihetine gidilmiştir. Fiili *'başkasına etkide bulunarak bir şeyin oluşumu'* şeklinde tarif eden Cürcânî, başkasına etkiden kudreti kastetmektedir, zira kudret olmadan bir şeye etki etmek mümkün değildir. Bundan dolayı *fiil*le *kudret* arasında sıkı bir bağ vardır" (Yazıcıoğlu 1997: 22).

Şu hâlde, *niyet/kasıt/kasd-ı mahsûs, irâde, kudret, sebep/illet/illiyet, mesûliyet, mükellefiyet, fâil* gibi kavramları tek tek ve incelikle ele almadıkça fiil kavramının mahiyetini, fiile müteallik bahisleri anlamadıkça da cümleyi kuşatmak mümkün olmayacaktır, zira burada anılan başlıkların hemen hepsi, cümlede ayrı bir biçim birimi ile görünürlük kazanmaktadır.

Hareket kavramını çalışma alanının merkez konusu alan disiplinlerden birisi de hukuk, özel olarak da ceza hukukudur. Ancak burada ele alınan konu, insanoğlunun (nefes alma, uyuma, koşma vb.) bütün hareketleri değil, kanunun suç saydığı bir neticeye sebep olan harekettir (*Türk Hukuk Lûgati* 1944: 96[a] ; Dönmezer ve Erman I. C 1959: 347). Hukukta fiil, *"bir iradeye dayanan, müsbet veya menfî bir hareket tarzıdır ki, haricî âlemde veya ferdin hukukî sahasında bir takım değişikliklere meydan verir."* (*Türk Hukuk Lûgati* 1944: 96[a]). Bu tarifte geçen *menfî hareket* tabiri, fiilin mâhiyeti açısından ilgi çekicidir, zira hukuk, hareket kavramını yalnız fizyolojik, yokluk alanından varlık alanına çıkan, somut ve görünür fiiller için kullanmaz. *"Ceza hukukunda kıymet ifade eden hareket, hukuken ehemmiyeti hâiz bir irâdenin tezâhürü olmak itibariyle, fâiline kâbil-i isnâd olan harekettir. Bu hareket, bir icrâ ile tezâhür edebileceği gibi, beklenen bir hareketi* ***yapmama****, yani bir* ***ihmal*** *şeklinde de tecellî edebilir."* (Dönmezer ve Erman I. C 1959: 346). Ceza hukukunda menfi bir hareketle (bir başka deyişle *hareketsizlikle, hareketsiz kalarak*) işlenen suça *ihmâlî suç* denmektedir (Dönmezer ve Erman I. C 1959: 346). İhmâle dayalı suçlar, fâilin kusuruna isnad edilir. *Kusur "tazmini*

mucip hareket tarzıdır. Bu hareket ya haksız bir fiil şeklinde veya mukaveleye muhalefet tarzında tecelli eder." (*Türk Hukuk Lûgati* 1944: 208[a]). *"İhmal suretiyle icra suçlarında, esasta müspet bir hareketle meydana gelen bir netice, menfî bir hareketle tevlit edilmektedir. Meselâ adam öldürme cürmü icraî bir suçtur, çünkü kanunun men' ettiği bir netice, müspet bir hareketle tevlit edilmektedir, fakat fâil böyle* ***yapmayıp*** *da mağdura yiyecek ve içecek* ***vermemek****, mağdur hasta olduğu takdirde* ***ilaçsız bırakmak****, mağdur boğulurken* ***kurtarmamak*** *gibi menfî bir hareketle ölüm neticesinin doğmasına sebebiyet verirse, esasta icraî bir suç olan adam öldürme cürmünü, icraî bir suretle değil,* ***ihmalî*** *bir şekilde ikâ etmiş olur."* (Dönmezer ve Erman I. C 1959: 353).

İhmale dayalı suçların bir başka türü de ***akdî kusurlar*** başlığı altında incelenir. *"Borçlu mukavelenin kendisine yüklediği mükellefiyetlerden herhangi birini* ***yerine getirmezse*** *akdî kusur işlemiş olur. Akdî kusurla haksız fiillerdeki kusur arasında şu fark vardır: Haksız fiillerde zarar gören kimse failin kusurlu olduğunu ispata mecburdur. Akdî kusurda ise borçlu kendisine hiçbir kusurun isnad edilemiyeceğini ispat etmedikçe zarardan mesul olur"* (*Türk Hukuk Lûgati* 1944: 208[a]).

Görüldüğü gibi ***menfi*** yahut ***selbî hareket*** de denen, ***bir şey yapmayarak bir şey yapmak***, hareketin ayrı bir türünü teşkil etmektedir. Nitekim dinî sahada da oruç, bir şey *yememeye* dayalı bir fiil olup, gerçekleştirene mükâfat vadedilmekte, bu da bir şey yapmayarak bir şey yapmanın bir örneğini teşkil etmektedir.

Bu örneklerin konu açısından doğurduğu iki netice vardır:

1. Fiili, yalnızca somut, elle tutulur, gözle görülür *"kılış, oluş ve hareket"*-ler aracılığı ile anlamak ve anlatmak, özellikle hukuk gibi alanlar düşünüldüğünde yetersiz kalmaktadır. Gerekli şartlar gerçekleştiğinde, ***amaçlı/kasıtlı hareketsizlik*** de bir fiil olabilir, fiilin sınırlarına dâhil edilebilir, edilmelidir.

2. Dil bilgisi alan edebiyatında olumsuz fiiller, olumlu fiil esas alınarak, olumludan hareketle, onun bir türevi olarak tarif edilmektedir. Bir örnek olmak üzere: *"Olumsuzluk, cümlede yüklemin bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dilbilgisi kategorisi."* (Korkmaz 1992: 114). Buna göre, *koşmamak*, koşmanın olmaması, gerçekleşmemesidir ki bu biçim, böyle tarif edilmemeli, bunların *koşmak* ve *koşmamak* diye iki ayrı fiil oldukları düşünülmelidir.

Fiilin mahiyetinin dil ve hukukta kesiştiği konulardan biri de ***kılınış*** kavramıdır. Kılınış konusunda anahtar *sınır* (*crucial limit*) kavramıdır. *"Sınır, fiil tabanında bildirilen olayın gerçekleşmiş sayılabilmesi için ulaşılması ya da aşılması gereken, ulaşılmadığı ya da aşılmadığı takdirde olayın tam*

anlamıyla gerçekleşmiş kabul edilmeyeceği noktadır. Türkçe fiillerin gerçekleşme biçimi açısından bakıldığında bazı fiillerde başta, bazı fiillerde ise sonda olmak üzere iki tür sınır vardır. Örnek olarak, 'kırıl-' fiilinde sınır son noktadır, bu tür fiillerde olayın gerçekleşmiş sayılması için son sınıra ulaşmış olmak gerekir. Diğer taraftan 'uyu-' fiilinde ise sınır ön noktadır. Bu tür fiillerde de ön sınır aşıldığı takdirde olay gerçekleşmeye başlamış sayılır." (Karadoğan 2009: 4).

Kılınış bahsi, daha ayrıntılı bir deyişle fiilin gerçekleşmiş sayılma sınırı, ceza hukukunda ***teşebbüs*** kavramıyla ilişkilidir. Ceza hukukunda, kanunun sadece gerçekleşmesini yeterli gördüğü suçlara *sırf hareket suçları* denmektedir. Sırf hareket suçları bazen tek bir fiilin, bazen de birden fazla fiilin oluşturduğu hareketlerle gerçekleştirilebilir. Bu suçlarda, icra hareketlerinin gerçekleştirilmesiyle suç tamamlanmaktadır (İpekçioğlu 2009: 185-186). Bu ön bilgiler ışığında gerçekleşme sınırı son nokta olan *kır-, çarp-, evlen-* gibi fiilerde *teşebbüs* kavramının geçersiz kalacağı, bir başka deyişle bu tür fiiller için teşebbüs kavramının kullanılamayacağı düşünülebilir. Bilindiği gibi, *teşebbüs* icra hareketlerinin tamamlanıp failin iradesi dışındaki bir sebeple sonucun gerçekleşmemesidir. Sırf hareket suçlarında suç, tek hareketten oluşuyorsa, suç, hareketin yapılması ile tamamlanacağından, artık bunun teşebbüs hâlinden bahsetmek mümkün değildir, çünkü teşebbüs için hareketin bölünebilir olması gerekmektedir. Oysa bazı suçlarda hareket tek bir davranıştan oluşur ve parçalara bölünemez. Eğer suç, tek bir fiilin yapılması ile gerçekleşirse, bu bölünemeyeceğinden, bu suça teşebbüs mümkün değildir (İpekçioğlu 2009: 186). Bir örnekle açıklamak gerekirse: Sözlü hakaret suçunda, söz söylendiği anda fiilin gerçekleşme sınırı olan son nokta aşılmakta, böylece suç tamamlanmaktadır. Bu suça teşebbüs edilmesi söz konusu olamaz. Bu bahsin sınırlarına girebilecek fiiller, gerçekleşme sınırı son nokta olan fiillerdir. *Kır-, çarp-, uyu-, kaybet-, evlen-* gibi fiillerin gerçekleşmiş sayılabilmesi için kesin olarak tamamlanmış olmaları gerekir. Bu açıdan olayın gerçekleşmesiyle tamamlanması arasında bir fark yoktur (Karadoğan 2009: 11).

Buraya kadar olan bölümde fiilin mahiyeti hakkında felsefe ve hukukun dil ile temas ettiği noktalardan yararlanmak suretiyle bir çerçeve sunulmaya çalışıldı.

Bundan sonraki bölümde, çalışmanın öbür yarısını teşkil eden, fiil kavramı ile müteradif olarak kullanılan kimi kelimelerin anlam içerikleri incelenmeye ve kullanış farkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Meselenin bu yanına değinmenin gerekçeleri şöyle izah edilebilir:

1. Fiil kavramını çalışma mevzu addeden kimi disiplinlere ait eserlerde, bu kavramı içeren kelimeler ya aynı cümle içinde yahut birbirini izleyen

cümlelerde pek fark gözetilmeksizin kullanılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse:

*"Antropoloji için **tecrübe**, insanın bütün **faaliyet**lerinin bir ifadesidir, çünkü insan, her şeyden önce **aktiv** olan, **hareket** ve faaliyette bulunan bir varlıktır, imdi, bizi 'tecrübeli' yapan da bizim hareket ve faaliyetlerimizdir."* (Mengüşoğlu 1952: 149).

*"Bugünün psikolojisi bile, asla yalnız şuur hadiselerini, şuur muhtevalarını tetkik eden bir psikoloji değil, aynı zamanda insanın objektiv **faaliyet**lerini, **davranma**larını tetkik eden bir ilim hâline gelmiştir."* (Mengüşoğlu 1952: 147).

2. Fiil kavramıyla müteradif kelimelerin bir kısmı, sözlüklerde birbirleri ile tarif edilmektedir. Mesela:

aksiyon: Etki ve değişiklik yapabilen ***fiil, eylem,*** düşünce, ***hareket*** ve ***iş*** (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 83[a]).

amel: Bir maksatla yapılan ***iş, eylem, fiil*** (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 130[b]).

edim: Yapılan ***iş, fiil, amel*** (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 816[b])

davranış: Davranmak ***iş***i ve tarzı, ***hareket*** (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 649[a])

faaliyet: Faal olma durumu, ***çalışma, hareket, etkinlik, aktivite*** (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 926[a]).

Oysa dilde birbirinin yerini tam ve eşit olarak tutabilen, birinin kullanıldığı bağlamda öbürünün de aynıyla kullanılabildiği iki kelimenin bulunmadığı, artık bedîhiyattandır. Dolayısıyla, burada verilen tarifler, mahiyeti veren (yukarıda da değinildiği gibi) *haddî tarif*ler değil, lafzın karşılığını veren *ismî tarif*lerdir. Buna göre, *"Amel, fiildir."* demek ile *"Pencil, kalemdir."* demek arasında bir fark yoktur.

3. Yukarıda örnek olarak verilen kelimelerin hemen hepsinin karşılığında *iş* kelimesi bulunmaktadır. A=B ve B=C ise, A=C olduğu da basit bir mantık kaidesidir. Buna göre, *iş* kelimesinin karşılık olarak verildiği bütün kelimeler de birbirinin aynıdır ve birbirinin yerine kullanılabilir. Eğer gerçekten böyleyse, şu sorunun cevabı ne olmalıdır? *Gülmek,* bir *aksiyon* mudur, *amel* midir, *edim* midir, *faaliyet* midir, *davranış* mıdır?

Bunlar gibi çoğaltılması mümkün anlama ve anlatma zorlukları/tutarsızlıkları yüzünden, dilde müteradif olarak kullanılan kelimeler arasındaki kullanış farklarının tespiti, dilin inceltilmesi ve olgunlaşması açısından büyük

önem taşımaktadır.

Günümüz Türkçesinde fiil kavramının içeriğine az veya çok sahip eski, yeni, yabancı bir dizi kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler, tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: *amel, ameliye, aksiyon, aktivite, davranış, deneme, edim, etkinlik, eylem, hareket, icraât, iş, işlem, faâliyet, fiiliyât, meşgale, meşgûliyet, muâmele, operasyon, performans, tatbikât, tecrübe, uğraş, uğraşı ve uygulama* kelimeleridir.

Bu kelimelerden bir kısmı eskiden bu yana kullanılan Türkçe kelimeler iken (*davranış, deneme, iş*), bir kısmı da özleştirme çalışmaları neticesinde, yabancı kelimelere karşılık olmak üzere kullanıma girmiş kelimelerdir (*edim, eylem, uğraşı*). Yine, bu kelimelerden bir kısmı Arapçadan (*amel, ameliye, faaliyet, fiil, hareket, icraat, tatbîkat*), bir kısmı da Fransızcadan (*aksiyon, operasyon, performans*) dilimize girmiş yabancı kelimelerdir.

Burada, bu kelimeler arasındaki kullanış farkları, *elden geldiğince* tespit edilmeye çalışılacak ve mümkünse kullanıldıkları bağlama dayalı, birbirleri arasındaki kullanış farklarını içeren tarif cümleleri kurulmaya çalışılacaktır. *Fiil* ve *hareket* kelimeleri yukarıda ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için, burada ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmayacaktır.

AMEL (Ar.) Arapça aslı itibarıyla ***amel*** *"bir işi çok yapmak"* anlamına gelir. (El-Askerî 2009: 185). İsmail Hakkı Bursevî, ***amel*** kelimesinin üç husûsiyetinden bahseder: 1 Akıl sahibi canlılara mahsustur. 2. Belirli bir kasıtla icra edilmiş fiilleri anlatır. 3. Kaynağı kalp olan duygu fiillerini de içerir: *"Fiil-i kasdîdir ki zeviyyü'l-ukûle mahsûsdur. Ve ef'âl-i kulûb ve cevârihe şumûlü vardır. İmân ve taât ve küfr ve meâsî gibi."* (İsmail Hakkı Bursevî 2004: 511). Aynı eserde ***amel*** kelimesinin birinci husûsiyetini, tariften ağyârı men ederek tekrarlar: *"Amel fiil-i kasdîdir ki hayvân u cemâda nisbet olunmaz."* (İsmail Hakkı Bursevî 2004: 411). İnsana mahsus fiiller söz konusu edildiğinde ise ***fiil*** ve ***amel*** kelimeleri arasında şöyle bir fark doğmaktadır: ***Amel***, ***fiil***den daha geneldir. Her amel fiildir, ama her fiil amel değildir, çünkü amel, hem kalplerin hem de organların fiillerini kapsar (Aydın 2007: 40). Nitekim bu son hususa Bursevî de değinmişti. Kindî, ***fiil*** ile ***amel*** ayrımını şu şekilde yapar: ***Fiil***, etkilemeye uygun bir nesnede gerçekleşen etkidir. Bu etki, fâilin hareketinin kesilmesinden sonra kimi zaman kesilir, en azından etki görünürlüğünü kaybeder. Yürüyen birinin yürümeyi bıraktıktan sonra görünür bir etkisinin kalmaması gibi. ***Amel***de ise kimi zaman fâilin icrasından sonra da etki, kalıcı-görünür olmaya devam eder. Nakış, bina vb. yapılanları, buna örnek verebiliriz (Cengiz 2012: 69). Bu bilgiler ışığında ***amel*** kelimesini şöyle tarif etmek mümkündür: *1*[12] *İnsanlara mahsus, bir kasdı 2*

[12] Tarif cümlelerindeki her bir numara, tarif cümlesindeki *kayıt*ları göstermektedir.

gerek kalple 3 gerek akılla 4 gerek dille (sözle) 5 gerek bedenle gerçekleştiren 6 amaçlı fiillere amel denir. Böylece tarifte *insanlara mahsus* kaydını getirerek, hayvanlar, bitkiler; *kasıt* kaydını getirerek, kasıtsız olarak gerçekleşen esnemek, nefes almak, kaşınmak gibi fiiller tarifin dışında bırakılmış, *kalple ve bedenle gerçekleştirilen* kaydı getirilerek de bu iki tip fiil, tarife dâhil edilmiş olmaktadır. Buna göre, makinelerin gerçekleştirdikleri fiiller, zâhiren insanların yaptıklarıyla aynı niteliklere / görüntüye sahip olsa bile 'amel' sayılamayacaktır, zira makinelerin fiillerinde amaçlılık / kasıt söz konusu değildir.[13]

AMELİYE (Ar.) *1 Bir şey üzerine 2 belli bir amaçla uygulanan fiil*. Misâl: *Duvarları yıkmak ameliyesi, eşyaları taşıma ameliyesi* (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 131[a])

ÇALIŞMA *1 Ücret, ürün, bilgi vb. gibi bir karşılığı elde etmek amacıyla, 2 gayret sarf ederek, 3 düzenli bir şekilde gerçekleştirilen fiil.* Bu tarifte, görüleceği üzere üç kayıt bulunmaktadır. Buna göre, *çalışma*, mesela *uğraşı* değildir, zira birinci kayıtta ifade edildiği gibi karşılığa dayalı gerçekleştirilen bir fiildir; oysa *uğraşı*da failin, kendisi dışındaki bir kişi (mesela patrondan maaş) yahut şeyden (topraktan mahsul) herhangi bir karşılık beklemeksizin, sırf kendi zevki için gerçekleştirdiği bir fiil söz konusudur. Yine, düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi *çalışma* kavramının önemli bir kaydını oluşturmaktadır. Düzensiz aralıklarla, keyfî olarak tekrarlanan fiiller, çalışma tarifine giremez. *Çalışma* kavramının olmazsa olmaz kayıtlarından biri de mutlak surette bir çabaya ihtiyaç duymasıdır. Çalışma niteliği taşıyan fiillerin hiçbirinde hareketsizlik yoktur. Mesela asansörün *çalışması.* Burada asansör 1 Katlar arasında rahatça inip çıkma faydasını elde etmek amacıyla 2 belirli bir enerji (çaba) harcayarak 3 düzenli bir şekilde bir fiil gerçekleştirmektedir. *Asansör çalışmıyor* dediğimizde, bu üç kayıttan biri yerine gelmemiş demektir.

DAVRANIŞ *1 Bir organizmanın, 2 kendisine dışarıdan tesir eden uyaranlara 3 o uyarananın kendisine ve 4 o etkinin oluştuğu dış şartlara uygun olarak 5 bu uyaranlara tepki olmak üzere geliştirdiği, 6 gözlemlenebilir fiil*. Anılan özelliklerden hareketle, davranışın hem psikolojik hem de sosyolojik bir kavram olduğu söylenebilir. Psikolojide bir tepkinin *davranış* sayılabilmesi için gözlemlenebilir olması şart koşulmuştur (Şen 2005: 13). Bu sebeple, mesela *müteşekkir olmak* bir davranış değildir, ama *heyecanlanmak* bir davranıştır, zira kalp atışında hızlanma, yüzde kızarma gibi gözlemlenebilir veriler taşır. Tarifteki kayıtlardan

---

[13] Buna göre, meselâ insanın *Kur'an* okuması, *amel*'dir, fakat makinenin (radyonun, CD çaların vb.) *Kur'an* okuması *amel* değildir.

biri olan, fiilin bir organizma tarafından gerçekleştirilmiş olma şartı *davranış* kelimesinin, hem insan hem de hayvanların hareketlerini ifade için kullanılabileceğini göstermektedir. Buna göre bir insanın yahut bir hayvanın kendi ekseninde dönmesi *davranış* kelimesi ile anlatılabilirken, Dünya'nın kendi ekseni etrafında dönmesini anlatmak için *davranış* kelimesini kullanamayız. Yine, mesela *gülmek,* bir *davranış*tır, ama *etkinlik* ya da *deneme* ya da *ameliye* değildir. *Davranış-muâmele* farkı için bk. MUÂMELE

DENEME *1 Fâilin, daha önce yapmaya muktedir olamadığı bir işi 2 yapabilir hâle gelmek için, 3 tekrar suretiyle gerçekleştirdiği, 4 amaçlanmış bir netice doğurması beklenmeyen fiil. Deneme-pratik* farkı için bk. PRTATİK

ETKİNLİK *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*'nda *faaliyet* (Maarif Vekaleti 1941), *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde *faaliyet, fâiliyet* (TDK 1942), TDK Sözlüğü'nde *müessiriyet* (1945-1974) kelimelerine karşılık olarak verilmiş yeni bir kelimedir (Bayar 2006: 124). 1 *Çoğunlukla maddî çıkar beklenmeyen bir amaca ya da konuya hasredilmiş 2 bir dizi fiiller öbeği* şeklinde tarif edilebilir. Mesela: *kültür sanat etkinliği, 5. Yıldönümü etkinliği, Kutlu Doğum etkinliği. Etkinlik-faâliyet* farkı için bk. FAÂLİYET.

EYLEM *Türkçe Osmanlıca Cep Kılavuzu*'nda *muamele* (TDK 1935), *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde *tesir, etki* (TDK 1942), TDK Sözlüğü'nde 1. Aksiyon. 2. Amel (1983-1998) kelimelerine karşılık olarak verilmiş yeni bir kelimedir (Bayar 2006: 121). Kelime, *fiil* kelimesinin tam karşılığı olarak ihdas edilmiş olmakla birlikte, günümüzde iki anlamı özel ve yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bunlar **1.** Bir olayı, hareketi, kurum ya da kuruluşu topluluk hâlinde protesto etmek amacıyla yapılan izinli ya da izinsiz gösteriler. **2.** *Acil eylem planı, ağaçlandırma seferberliği eylem planı* gibi türlü kelime gruplarında yapılması gereken iş, fiil.

FAALİYET (Ar.) 1 *Belirli bir amaca ya da konuya hasredilmiş 2 düzenli tekrarlanan 3 çalışmaların toplamı*: Buna göre, *etkinlik*, *faaliyetin* müteradifi sayılamaz. Mesela *yıl sonu faaliyet raporu* denir, ama bu ifadenin içeriği *yıl sonu etkinlik raporu* ifadesinin içeriğiyle aynı değildir. İlkinde *faaliyet* kelimesiyle, kurumun, varoluş amacı yönündeki çalışmaları kastedilirken, ikincisinde *etkinlik* kelimesiyle, kurumun varoluş amaçları dışında, mesela sosyal sorumluluk projeleri çerçevesinde, fazladan yaptığı, çıkar amacı güdülmeyen işler kastedilir. *Faâliyet-operasyon* farkı için bk. OPERASYON.

FİİLİYÂT (Ar.) 1 *Niyette ve sözde kalmayıp* 2 *gerçekleştirilmiş fiiller*. Bu anlamda, mesela bir kişinin karakter özelliklerini anlamak için onun *faaliyet*lerine değil, *fiiliyat*ına bakarız. *Fiiliyât* hakkında bir baş-

ka önemli kayıt, fiillerin gerçekleştirilmiş olması şartıdır. Bir kişinin geçmiş fiiliyâtına bakılır, lakin gelecek fiiliyâtına bakılmaz. Bu anlamda kendisine yakın kullanılışa sahip *icraât* kelimesinden ayrılır. *Fiiliyât*, yalnız gerçekleşmiş fiilleri ifade ederken, *icraât*ta böyle bir sınırlama yoktur. *İcraât*, geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanların tamamı için kullanılabilir. *Geçmişteki icraâtını gördük, gelecekteki icraâtını da göreceğiz.*

HAREKÂT (Ar.) *Polis, asker, itfaiye gibi çeşitli tehlikelerden korumaya yönelik mesleklerde, birlikler tarafından belli bir amaç gözetilerek yapılan yürüyüş, çarpışma, çevirme, kovalama, manevra gibi müdâheleye dönük her türlü fiil, faaliyet*: Meselâ *özel harekât, askerî harekât, yangın harekâtı, harekât üssü, Kıbrıs harekâtı, taaruz harekâtı.* Bu anlamda *harekât* kelimesi kurumsal bir içeriğe sahip gibidir.

HİZMET (Ar.) *Birinin yerine yapılan veya birine fayda sağlayan fiil.*

İCRAÂT (Ar.) Bir kişi ya da kurumun gerçekleştirdiği fiiller. *Fiiliyât* ile arasındaki fark için bak. FİİLİYÂT.

İŞ İş kelimesi, burada verilen kelimelerin hemen hepsinin yerine kullanılabilecek, Türkçenin bu anlamdaki en eski, en yaygın, en sık kullanılan kelimesidir. Bu kelimenin her bir kelime ile tek tek mukayesesi, örtüşen ve örtüşmeyen kullanımların tespiti ayrı bir çalışmayı doldurabilecek çaptadır. Dolayısıyla *iş* kelimesi hakkındaki değerlendirme, ayrı bir çalışmaya bırakılmıştır.

İŞLEM *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu*'nda *tesir* (Maarif Vekaleti 1941), *Felsefe ve Gramer Terimleri*'nde *ameliye* (TDK 1942), TDK Sözlüğü'nde *muamele* (1945-1998) kelimelerine karşılık olarak verilmiş yeni bir kelimedir. (Bayar 2006: 167). Şu şekilde tarif edilebilir: 1 *Bir işi sonuçlandırmak,* 2 *veya bir mamülü meydana getirmek,* 3 *veya bir hesabın sonucunu bulmak için art arda yapılan ve bir fiilin kısmı yahut adımı sayılabilecek her bir hareket.*

MEŞGALE (Ar.) *Başka işleri yapmaktan alıkoyan fiil.* (Ar. *şagl* "bir şeyden alıkoymak"tan hareketle *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005: 2059[a]). Bu anlamda hem meslek hem de boş zamanlarda yapılan iş, hobi karşılığı olarak kullanılmaktadır. Misal: *hayat meşgalesi, meşgale ve unvan değişikliği belgesi. Meşgûliyet*ten farklı olarak *meşgale*de meslek anlamı da bulunmaktadır.

MEŞGÛLİYET (Ar.) *Başka işleri yapmaktan alıkoyan fiil.* (Ar. *şagl* "bir şeyden alıkoymak"tan hareketle *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 2005*:*

2059[a]). *Meşgale*den farklı olarak *meşgûliyet*te meslek anlamı bulunmamaktadır.

MUÂMELE (Ar.) 1 *Birden fazla kişinin* 2 *birbirlerine karşı olan fiilleri / davranışları* Mesela: *özel muâmele, küçültücü muâmele, keyfî muamele. Davranış* ve *muâmele*nin bu kullanışları yakın olmakla birlikte muâmelede, davranıştakinden fazla olarak iki ya da daha fazla kişinin karşılıklı davranışları söz konusu edilmektedir.

OPERASYON (Fr.) *Bir amacın gerçekleştirilmesi için belirli bir plana göre alınan tedbirlerin ve yapılan işlemlerin tamamı.* Mesela: *askerî operasyon. Askerî faâliyet* ile *askerî operasyon* tabirleri arasında fark vardır: *Faâliyet*, düzenli olarak tekrarlanan günlük işleri içerirken, *operasyon* belli bir zaman aralığında gerçekleştirilmesi gereken, belli bir amaca yönelik, gündelik işlerin dışında, özel bir işlemler toplamıdır. Buna göre mesela nöbet tutmak, askerî faaliyete dâhil iken, birine ateş etmek operasyona dâhil bir fiildir.

PERFORMANS (Fr.) *Performans sergilemek, canlı performans, performans sanatları* deyimleriyle gündelik dilin dolaşımına giren, fakat henüz sözlüklerimizde bu anlamıyla yer almayan *performans* kelimesinin bu kullanılışı hakkında, sadece Tiyatro Ansiklopedisi'nden bir alıntıyla yetinilecektir: *"Eylem sanatının güncel, öznel biçimi. Kavram olarak 1970'lerin başında ABD'de ortaya atılmış olan performance art'ın bağlayıcı ölçüleri henüz geliştirilmemiştir. Performance 'art', hareket, gösteri, işlem, durum, olay, tavır olarak da tanımlanmaktadır. Performance art'ın kökenleri, medyalararası, çokmedyalı eylem biçimlerine dayanır, bunlar yüzyılın başında sanat kategorileri arasındaki sınırları kaldıran sanatsal biçimlendirme süreçleri ile mimik-müziksel öğeleri bir araya getiren eylem biçimleridir. Performance art'ın içerik, biçim ve yürütülüş tarzı, eylemde bulunan kişice belirlenir, izleyici edilgen kalır. Eylem zaman zaman kurgusaldır, yerine göre değişir. Burada alımlama da gösterimin kendisi kadar özneldir. Sanat galerilerinde vb. uygulanan performance art, temelde görsel bir ortamı oluşturur. Bir gösterinin süreci 4 dakikadan bir yıla kadar değişebilmektedir."* (Çalışlar 1995: 496[a]).

PRATİK (Fr.) *Belli bir sanat, zanaat veya ilim vb. alanına ait kural ve ilkelerin uygulamasına dayalı fiil.* Mesela: *İngilizce pratik yapmak, bilardoda pratik yapmak.* Pratiğin denemeden farkı, *deneme*nin, belirli bir beceri yahut yetkinliği kazanmadan önce gerçekleştirilen fiilleri ifade etmesi, *pratiğ*in ise beceriyi kazandıktan sonra o beceride maharet kesbetmek için gerçekleştirilen fiilleri ifade etmesidir.

TATBÎKÂT (Ar.) *Kanun, plan, tarif, senaryo vb. bir şeye uydurulmuş, o şeyle birbirine birebir uygun hâle getirilmiş, o şe-*

yin gereklerini yerine getirmek üzere icra edilmiş fiil. Buna göre, mesela askerin bir savaş öncesinde, deneme maksadıyla savaş planını hayata geçirmesine *tatbikat* denir.

UĞRAŞ *Başka işleri yapmaktan alıkoyan fiil.* Bu anlamda hem meslek hem de boş zamanlarda yapılan iş, hobi karşılığı olarak kullanılmaktadır. (Bu tanım kelime ve ifadeleri italik olmayacak mı?) *Meşgale* kelimesine karşılık olarak ihdas edildiği hâlde şu terkipte o kelimenin yerini doldurama-maktadır: *hayat meşgalesi / *hayat uğraşı*

UĞRAŞI TDK Sözlüğü 1969'da *uğraşı* kelimesine karşılık olarak 1. Mücadele. 2. *İş, güç, meşgûliyet, meslek* kelimeleri verilmiştir (Bayar 2006: 289). *Başka işleri yapmaktan alıkoyan fiil.*

UYGULAMA Bu kelime TDK 1947-1998'de *tatbik, tatbikat, pratik* kelimelerine karşılık olarak kullanılmıştır (Bayar 2006: 295). *Kanun, plan, tarif, senaryo* vb. *bir şey'e uydurulmuş, o şeyle birbirine birebir uygun hâle getirilmiş, o şeyin gereklerini yerine getirmek üzere icra edilmiş fiil. Uygulama*'nın karşılık olarak verildiği iki kelimeden *tatbikât*, esas icradan önceki (mesela *askerî tatbikat*), *pratik* ise sonraki (mesela *İngilizce pratik*) deneme temrinlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla *uygulama* kelimesinin bu iki ayrı kelime için karşılık ol arak verilmesi uygun değildir.

Sonuç

1. Üç ana kelime sınıfından biri olan *fiil* (ya da cümlede yüklem) kavramı, cümledeki değişmeyen (özne/fail) hakkında *değişen*i haber veren unsurdur.

2. Dil çalışmalarında yer alan fiil tarifleri, dilden istifade etmek beklentisi içinde olanların bazı meselelerine cevap vermede yetersiz kalmaktadır.

Değişen dünyada, bazı fiillerin tarifi değişir,[14]

---

[14] İnsanoğlunun teknik sahada geliştirdiği yenilikler hem hayatı hem o hayat içinde gerçekleşen bazı fiillerin mahiyetini kökten değiştirmektedir. Bunun ilginç bir misali *(kitap) okumak* fiilinden hareketle verilebilir. Alberto Manguel, *Okumanın Tarihi* adlı eserinde matbaanın henüz icat edilmediği ve kitap sayısının son derece sınırlı olduğu dönemlerde kitabın, evin ısıtılabildiği ve herkesin yaşadığı/oturduğu tek odada, bir kişi tarafından, diğerlerine *sesli olarak* okunduğunu belirtir. Yani yazılı bir şeyi *okumak*, onu *seslendirmek* anlamına gelmektedir. Matbaanın icadıyla birlikte kitap sayısı artar, kitapseverler, kitaplarını alarak odalarına çekilme imkânını bulur (Bunda, cam yapım tekniklerinde gösterilen ilerlemeye bağlı olarak, evin her odasına pencere eklenmesi ve bu sayede evin öbür odalarının da Güneş'ten ısı ve ışık almasının sağlanması etkili olmuştur.). Bundan sonra kitap yüksek sesle değil, *içten* okunmaya ve kelime bu anlama gelecek

yeni fiil türleri[15] ortaya çıkarken fiil tarifinin de bundan müstağni kalması düşünülemez.

3. Fiili rahat anlamanın ve anlatmanın zemini *değişim* kavramıdır. Fiilin mahiyeti[16], *değişim* kavramından hareketle tarif edilmeye çalışılmalıdır.

4. Fiil-değişim ilişkisi, değişmeyen cevherin nicelik, nitelik, zaman ve mekândaki farklılık ile ele alınmıştır. İlk ikisindeki fark, *değişim*i, zaman ve mekândaki fark *hareke*ti oluşturur. Buna zamanı da ekleyerek fiili şöyle ifade edebiliriz: *Fiil, cevherin arazındaki değişimi ve hareketi anlatan kelimedir. Arazın niteliğindeki farklılaşmasından* ***değişim****; zaman ve mekândaki farklılaşmasından ise* ***hareket*** *oluşur.*

5. Fiilin mahiyeti, bazı dil kategorileri ile ilişkilidir. Bunlardan biri *çatı*dır. Fiilin *değişimi* mi *hareketi* mi anlattığı, onun hangi çatı sınıfına gireceğini de belirler. Mesela fâildeki değişimi anlatan *yaşlan-* fiili geçişsizken, başka bir nesne üzerindeki tesirini gösteren *kır-* fiili geçişlidir.

6. Fiilin mahiyetiyle ilişkili dil bahislerinden biri de *kılınış*tır ve bu, ceza hukukundaki *teşebbüs* kavramıyla ilişkilidir.

7. Hukukta hareket daha geniş bir kavram olarak ele alınmış, *hareketsizlik, bir şey yapmayarak bir şey yapmak* şeklinde tezahür eden fiiller *menfî* yahut *selbî* hareket olarak adlandırılmıştır. Buradan hareketle, dildeki olumsuzluk kategorisinin yeniden ele alınabileceği düşünülmektedir. Bir fiilin olumsuzu, olumlusundan hareketle ve onunla ilişkili olarak ifade edilmemeli, mesela *ödevini yapmak* ve *ödevini yapmamak* iki ayrı ve müstakil kelime olarak değerlendirilmelidir, zira bu iki fiil için iki ayrı hüküm takdir edilmiştir. Buna göre, hareket bir fiil olduğu kadar, hareketsizlik de başlı başına bir fiildir.

8. Buna göre insana has fiilleri şöyle tarif edebiliriz: İnsana has fiil, failin 1 özgür seçimine dayalı olarak *irade* edilen, 2 sahip olduğu beden veya akıl *gücü* ile ortaya konan, 3 iyi ve kötü olarak değerlenebildiği için fâilin yapmaktan veya yapmamaktan *mesul* tutulduğu 4 *amaçlı* 5 hareket veya ha-

---

şekilde kullanılmaya başlanacaktır (Manguel [2]2002: 181-195). Günümüzde ise, görme engelliler başta olmak üzere pek çok okur için hazırlanan "sesli kitap"lar, okuma fiilinin mahiyetini yeni bir değişimin eşiğine getirmiş ve bu değişim iki ayrı ifadelendirmeyle günlük dilde kullanılmaya başlanmıştır: *Dinleyerek okuma* veya *duyarak okuma.*

15 Mesela, hukukunu oluşturmaya yetişemeyecek kadar hızla gelişen *dijital suçlar* kavramı hukukun gündemine bugüne dek tanımadığı yeni fiil türlerini taşımaktadır.

16 Bir kelime sınıfı olarak fiilin biçim bilgisine dayalı tarifi yapılmıştır. Burada bahsedilen, dilcilik açısından bir tarif değil, fiilin mahiyetini anlamaya kolaylık sağlayacak anlam dayalı bir tariftir.

reketsizliktir.[17]

9. Fiilin mâhiyeti ile ilişkili öbür kavramlar, *kasıt / niyet / gâye, sebep / illet / illiyet, irâde, kuvve, kudret, mesûliyet* ve *mükellefiyet*tir. Bunların her birini dilde görünür kılan bir biçim birimi bulunmaktadır. Bu biçimlerin ne iş gördüklerini anlayabilmemiz için önce görülen o işin mâhiyeti sorgulanmalıdır. Meselâ, -e+bil-'yi anlayabilmek için önce, *emir, izin, müsaade* kavramlarını anlamaya çalışmak gibi. Açıkçası bugün dil felsefesi ve dil çalışmaları bu noktaya gelmiş bulunmaktadır. Özellikle söz eylem (*speech act*) nazariyesi, tam da bu konuları işlemektedir.

10. Bu çalışmada fiil ve hareket hariç olmak üzere fiile müteradif 23 kelimenin anlam içeriği, fiil tabanında incelenmeye, mümkünse her biri için ayırıcı birer tarif cümlesi kurulmaya, elden geldiğince aralarındaki kullanış farkları gösterilmeye çalışıldı. Fiil kavramının bu kadar çok müterâdifinin bulunuşu, kullanıcılara, her bağlamda kendi şartlarını gösterir ayrı bir kelime bulma / kullanma imkânını sağlamaktadır. Bu imkân çeşitliliği, kavramların incelmesi ve olgunlaşması neticesini doğurmaktadır. Sanat, hukuk, felsefe, ilahiyat gibi disiplinleri, bu kelimeler arasındaki ayrımları tespit ederek beslemek ve onların incelttiği kelime ve kavramlardan yararlanmakta isteklilik zarurîdir.

KAYNAKLAR[18]

AÇIKGENÇ, Alparslan: "Sadrettin Şirazî'de Hareket Nazariyesi", *İslâmî Araştırmalar*: Ankara 1986 (Ekim), 2. sy., 63-70. ss.

AHMED CEVDET PAŞA [1823-1895] ve Fuat Paşa [1815-1869]: *Kavâ'id-i Osmâniyye*: Hazırlayan: Nevzat ÖZKAN, Ankara 2000, X+169+[147] s. "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 760; Türkiye Türkçesi ve Tarihi Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi: 5".

ASLAN DEMİR, Sema: *Türkçede İsteme Kipliği* Semantik-Pragmatik Bir İnceleme: Ankara 2008 (Aralık), 200 s. "Grafiker Yayınları, Türk Dili Tarihinin Temel Sorunları: 5".

AYDIN, ÖMER: *Kurân-ı Kerîm'de Îman-Amel İlişkisi*: İstanbul 2007, 175 s. "İşaret Yayınları".

AYVERDİ, İlhan; Ahmet TOPALOĞLU: *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük:* İstanbul 2005 (Kasım), 3 Cilt (1. Cilt A-G LXXVII+1-1125 s.; 2. Cilt H-N 1127-2372 s.; 3. Cilt O-Z 2373-3520. s.) "Kubbealtı Neşriyatı".

BANGUOĞLU, Tahsin: *Türkçenin Grameri*: [2]Ankara 1986, "Türk Dil Kurumu Yayınları: 528".

---

17 Bu tarif cümlesi, Cengiz 2012: 62'den hareketle, tarafımızdan kurulmuştur.

18 Yazarın ölümünden sonra neşredilen yayım baskılarında, yapılan muhtemel değişikliklerden kendilerinin mesul olmadığını belirtmek amacıyla ölüm tarihleri verilmiştir.

BAYAR, Nevnihal: *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*: Ankara 2006, 395 s. "Akçağ Yayınları: 797; Sözlük: 20".

CENGİZ, Yunus: *Mu'tezile'de Eylem Teorisi* Kâdî Abdülcebbâr Örneği: İstanbul 2012 (Mayıs), 488 s. "Düşün Yayıncılık: 233".

ÇALIŞLAR, Aziz: *Tiyatro Ansiklopedisi*: Ankara 1995, [5]+706 s. "Kültür Bakanlığı Yayınları: 1749, Sanat-Tiyatro Dizisi: 109-109".

ÇAPAK, İbrahim: "Klasik Mantıkta Kategoriler Teorisi", *Felsefe Dünyası 2004/2*: Ankara 2004, 40. sy., 108-128 ss.

DİLÇİN, Cem: *Yeni Tarama Sözlüğü*: Ankara 1983, XI+476+[7] "Türk Dil Kurumu Yayınları: 503".

DÖNMEZER, Sulhi; Sahir ERMAN: *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku* Umumî Kısım: İstanbul 1959, I. C, 513 s. "İstanbul Üniversitesi Yayınları No.: 801, Hukuk Fakültesi No.: 169".

EDISKUN, Haydar: *Yeni Türk Dilbilgisi*: İstanbul 1963, 410 s. "Remzi Kitabevi".

El-ASKERÎ, Ebû Hilâl [ö. 1006]: *Farklar Sözlüğü* [Asıl adı: *el-Furûk fi'l-luğa*]: Tercüme: Veysel AKDOĞAN, İstanbul 2009, LI+474 s. "İşaret Yayınları: 124".

ERDEM, Melek: "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin 'İstem'e Göre Anlam Değişmeleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*: Ankara 2006 (Haziran), 3. C, 2. sy., 38-50. ss.

ERGİN, Muharrem: *Türk Dil Bilgisi*: [4]İstanbul 1972, XXVII+384 s.

ERKMAN AKERSON, Fatma: *Dile Genel Bir Bakış* Türkçe Örneklerle: [2]İstanbul 2007, 282. s. "Multilingual".

GENCAN, Tahir Nejat: *Dilbilgisi*: [2]İstanbul 1971, XV+502 s. "Türk Dil Kurumu Yayınları: 334".

HONIG, R.: "İlliyet Nazariyesine Dair", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*: Çeviren: M. Yavuz ABADAN, İstanbul 1936, 6. sy., 169-188. ss.

İMER, Kâmile; Ahmet KOCAMAN, A[yşe] Sumru ÖZSOY: *Dilbilim Sözlüğü*: İstanbul 2011 (Mayıs), 351 s. "Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi".

İPEKÇİOĞLU, Pervin Aksoy: *Türk Ceza Hukukunda Suça Teşebbüs*: Ankara 2009, 210 s. "Seçkin Yayıncılık, Hukuk Kitapları Dizisi: 929".

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ [ö. 1725]: *Rûhü'l-mesnevî* Mesnevi'nin İlk 748 Beytinin Şerhi: Hazırlayan: İsmail GÜLEÇ, İstanbul 2004, 1174 s. "İnsan Yayınları: 429. İsmail Hakkı Bursevî Dizisi: 6"

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ [ö. 1725]: *Kelimeler Arasındaki Farklar Kitâbu'l-furûq*: Çeviren: Ömer AYDIN, İstanbul 2011, XXXIV+374 s. "İşaret Yayınları: 131".

KARADOĞAN, Ahmet: *Türkiye Türkçesinde Kılınış*: Ankara 2009 (Nisan), IX+168 s. "Divan Kitap: 01, Edebiyat: 01".

KORKMAZ, Zeynep: *Gramer Terimleri Sözlüğü*: Ankara 1992, XVII+212 s. "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575".

KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: Ankara 2003, CXVI+1224 s. "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri Projesi: 9".

MANGUEL, Alberto: *Okumanın Tarihi* [Asıl adı: *A History of Reading*]: Çeviren: Füsun ELİOĞLU, [2]İstanbul 2002 (Şubat), 415 s. "Yapı Kredi Yayınları: 1557, Edebiyat: 421".

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin: "Felsefî Antropoloji Bakımından Tecrübe Mefhumunun Tahlili", *Felsefe Arkivi*: İstanbul 1952, 3. C, 1. sy., 136-161. ss.

PALA, Ali İhsan: *İslâm Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*: Ankara 2009 (Temmuz), XIV+458 s. "Fecr Yayınları: 129".

SEARLE, John [Rogers]: "Eylemin Yapısı", *Akıllar, Beyinler ve Bilim* 1984 Reith Konferansları [Asıl adı: *Minds, Brains & Sciens*]: Çeviren: Kemal BEK, [2]İstanbul 2005, 75-89. ss. "Say Yayınları Bilim Dizisi".

ŞEN, Serpil: *Psikoloji*: İstanbul 2005, 192 s. "Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları".

TOPALOĞLU, Ahmet: *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1989, 229 s. "Ötüken Neşriyat: 207"

Türk Hukuk Lûgati: haz.: Türk Hukuk Kurumu, Ankara 1944, XV+582 s. "Maarif Vekâleti"

VARDAR, Berke [ö. 1989]: *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 2002, 289 s. "Multilingual".

YAYLAGÜL, Özen: "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*: Ankara 2005 (Mart), 2. C, 1. sy., 17-51. ss.

YAYLAGÜL, Özen: "Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*: Ankara 2010 (Aralık), 7. C, 4. sy., 100-111. ss.

YAZICI, Süleyman: "Sünnî Kelâmcılara Göre Varlık Kategorileri", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*: Erzurum 2007, 28. sy., 201-260. ss.

YAZICIOĞLU, Mustafa Sait: *Mâtürîdî ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*: İstanbul 1997, VIII+142 s. "Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2327, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 582, Düşünce Eserleri Dizisi: 22"